

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Појам слободе у правној и политичкој теорији

(мастер рад)

Ментор:
Проф. др Славиша Ковачевић

Студент:
Анђела Митић
Број индекса: (М047/19-О)

Ниш, 2021. године

САДРЖАЈ

УВОД.....	1
I ОПШТА МИСАО О СЛОБОДИ.....	4
1. Појмовно одређење слободе.....	5
2. Мисао домаћих теоретичара о слободи.....	7
II СЛОБОДА У ПРАВНОЈ ТЕОРИЈИ	8
1. Слобода у природноправној теорији	8
2. Слобода у правној теорији.....	9
3. Слобода и закон	13
3.1. Однос демократије и закона	13
3.2. Право законодавца.....	15
3.3. Својства ваљаних закона	16
4. Правна заштита слободе	18
4.1. Слобода у значајнијим међународним документима.....	18
4.2. Устав Републике Србије	20
III СЛОБОДА У ПОЛИТИЧКОЈ ТЕОРИЈИ.....	22
1. Слобода као спозната нужност	22
1.1. Појам спознаје и нужности.....	22
1.2. Слобода као спозната нужност	23
2. Одређења појма слободе у политичкој теорији.....	25
2.1. Негативна и позитивна слобода	25
2.2. Слобода као одсуство доминације	28
3. Остварење слободе кроз учешће у политици.....	29
4. Слобода по Канту	31
5. Слобода појединца у либерализму и културализму.....	34
6. Појам воље и политичке воље појединца	37
7. Слобода воље.....	41
7.1. Детерминизам и либертаријанизам.....	42
7.2. Узроци и разлози слободног деловања појединца	43
7.3. Слобода као аутономија и слобода интелектуалца	45
ЗАКЉУЧАК.....	48
КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА	51
ПОПИС ОСТАЛЕ ИСТРАЖИВАЧКЕ ГРАЂЕ:	54
САЖЕТАК	55

ABSTRACT:	57
БИОГРАФИЈА СТУДЕНТА.....	59

УВОД

Проучавање односа човека и света, као и положај човека у друштву захтева анализу питања слободe које спада у област филозофије политике. Слобода у правној и политичкој теорији представља тему од великог значаја, с обзиром да је слобода природно својство човека без кога би било немогуће замислити квалитетан живот. Слобода постоји од настанка људске врсте, а развијала се на различите начине почев од ропства и свеопштег насиља, па до толерантне демократије. Слобода из угла правне и политичке теорије, актуелна је тема бројних филозофа и правника, а даље поручавање слободe и њене примене, битно је ради њеног усавршавања и проширивања те примене.

Ми ћемо се, у овом раду, потрудити да на што бољи начин сагледамо основна одређења појма слободe, њене врсте, критике појединих облика, као и одбране појединих критика, а све са циљем да се ова тема научно обради на свеобухватан начин, као и да се преиспитају постављене хипотезе рада.

Предмет проучавања другог дела рада, односи се на слободу у правној теорији. Овај део рада је подељен у три сегмента. У првом ћемо се бавити појмом слободe у природноправној теорији како бисмо указали на значај природног права и на значајно место које слобода заузима у овој области, с обзиром да је реч о природном праву човека. Други сегмент ове целине, који је најбитнији за нашу тему, јесте однос слободe и закона. У овом делу, испитиваћемо прву хипотезу рада, иначе Цицеронову тврдњу, која гласи: *“Људи су слуге закона да би могли да буду слободни”*. Да бисмо преиспитали овако одређену хипотезу, морамо да објаснимо бројне полазне основе и мишљења различитих аутора. У том циљу, најпре ћемо говорити о односу између права и слободe, као и о систему политичког уређења који највише доприноси остварењу слободe грађана. Даље ћемо сагледати однос демократије и закона по Русоу, који је сматрао да се слобода темељи на закону који представља најузвишенију институцију. Бавићемо се појмом опште воље код Русоа, што је од значаја јер по њему закон мора да буде сагласан општој вољи, па је потребно сагледати у чему се она састоји и на који начин се формира. У даљем тексту, поднаслов који носи назив право законодавца, има за циљ да укаже на основне недостатке савремених закона, чиме ћемо се бавити како бисмо сагледали и негативну страну наше

поставке, односно да бисмо проучили да ли закон у сваком случају, какав год да је, доприноси већој слободи грађана, или пак то није случај. Следеће поглавље се директно надовезује на овај проблем, тако што говори о својствима ваљаних закона. Дакле, претходно поглавље указује на недостатке савременог законодавног система, док је ово посвећено позитивној страни, односно говори о карактеристикама које закон мора да поседује да би остварио свој циљ – већу слободу онима који га поштују и на које се односи.

У последњем поглављу другог дела рада, осврнућемо се на правну заштиту слободе, при чему ћемо говорити о најзначајнијим међународним документима који су од универзалног или регионалног домаћаја. Ратификоване конвенције имају примат у односу на унутрашње законодавство, због чега смо одабрали да се бавимо управо овим актима. Наравно, незаобилазан је и Устав, као највиши правни акт, о чему ћемо посебно говорити, да бисмо видели однос позитивноправног оквира према људским правима и основним слободама.

Трећи, и најопширнији део рада, за предмет изучавања има слободу у политичкој теорији. Овај део је подељен на више тематских целина, које су међусобно повезане и служе испитивању основних хипотеза, а то су: *Човек може слободно да бира између алтернатива које су ограничене и контролисане и Човек је слободан да створи нове алтернативе, изван дозвољених и контролисаних*“.

Обрада постављених хипотеза, захтева проучавање бројних аспеката слободе и бројних ставова одређених аутора и теорија. Као што можемо да видимо по постављеним хипотезама, основни задатак овог, рекли бисмо кључног дела, рада јесте давање одговора на питања: да ли човек има слободну вољу, јер од тога зависи да ли може слободно да бира? да ли може да бира између више алтернатива и какве су те алтернативе по природи (ми полазимо од става да су, у сваком случају оне ограничене и контролисане што ћемо додатно објаснити); и да ли је човек слободан да, својим изборима, утиче на креирање нових алтернатива?!

У овом делу ћемо се најпре бавити појмом слободе као спознате нужности. Ова Спинозина творевина, вишеструко доприноси анализи и давању одговора на наше основне поставке, јер објашњава какву слободу има човек, да ли има слободу избора, и какви су избори у смислу ограничења, као и да ли је човек способан и слободан да оствари

самореализацију. Наравно, да бисмо могли да разумемо појам слободе као спознате нужности, пре тога ћемо, из практичних разлога, појаснити појам спознаје и нужности.

У следећем поглављу трећег дела, бавићемо се негативном и позитивном слободом, као појмовима од значаја за нашу тему, јер негативна слобода представља слободу од препрека које човеку стоје на путу ка његовим изборима, док позитивна слобода означава слободу да човек нешто учини, нешто постигне и оствари. Међутим, иако на први поглед једноставно, постављање граница између ових појмова није јасно дато, због чега ћемо сагледати бројне критике на рачун негативне, а и позитивне слободе, као и одређене покушаје да се преброде тешкоће у дефинисању ових појмова. У том смеру, бавићемо се појмом слободе као одсуства доминације који је настао управо као критика негативне слободе и видећемо да ли је она успела у оповргавању негативне теорије. Негативна теорија је значајна за преиспитивање хипотеза које садрже појам ограничених и контролисаних алтернатива, у чему се управо негативна слобода и састоји.

За другу хипотезу, битан је појам позитивне слободе, јер се друга хипотеза тиче самореализације и самоостварења путем креирања нових могућности, односно проширења постојећих алтернатива. Да бисмо дошли до одговора да ли човек има овакву позитивну слободу, бавићемо се одређењем појма позитивне слободе, критикама овог појма, али и објашњењима релевантних аутора. У том делу ћемо посебну пажњу посветити Берлиновом одређењу негативне и позитивне слободе, као и Кантовом схватању слободе.

Осим наведеног, трећи део резервисан је и за разматрања о слободи воље појединца, јер без тога не бисмо могли да разумемо ни објаснимо постављене хипотезе. У том циљу, бавићемо се релевантним правима као што су либерализам, мултикултурализам, детерминизам, либертаријанизам и компатибилизам јер сви ови правци објашњавају слободу воље. Од посебној значаја за обе хипотезе у овом делу, јесте и проучавање односа слободе и аутономије, те ћемо се тиме посебно бавити у истом делу рада. Адекватан спој, наведених одређења појма слободе и праваца, довешће нас, на крају, до одговора на наведена питања, као и до коначне оцене о постављених хипотезама.

У закључним разматрањима, осврнућемо се, из личног угла, на постигнуте резултате, односно на статус постављених хипотеза, видећемо да ли су успешно потврђене или не.

У раду су коришћене посебне методе, као мисаоно-логички поступци у истраживању. Тако, коришћени су индуктивни и дедуктивни метод, као и аналитичка метода и синтетичка метода. Користићемо и дескриптивну методу, као и методе апстракције, генерализације, конкретизације и специјализације. Осим посебних научних метода, користићемо и метод анализе садржаја, историјски, али и социолошки метод, као и упоредни и позитивноправни метод.

Рад је подељен на три основне целине. Пре првог дела, у уводном разматрању поменућемо предмет, значај и циљ рада, поставићемо хипотезе, и набројаћемо методе које ћемо користити.

Први део рада посвећен је општој мисли о слободи, а у овом делу ћемо се сконцентрисати на Марксову мисао о слободи, а осврнућемо се и на мисао о слободи пре Маркса, на савремену мисао о слободи и мисао домаћих теоретичара.

Други део рада се односи на слободу у правној теорији. У овом делу, говорићемо најпре о слободи у природноправној теорији, затим о односу слободе и закона, о односу демократије и закона по Русоу, о праву законодавца и својствима ваљаних, односно квалитетних закона, јер су сви ти појмови блиско повезани са одређењем слободе. У овом делу посебну пажњу посветићемо правној заштити слободе.

Трећи део рада тиче се слободе у политичкој теорији. У овом делу проучаваћемо појам слободе у политичкој теорији, као и слободу са различитих политичких аспеката. Тако, говорићемо о негативној и позитивној слободи, слободи у политици, слободи као одсуству доминације, слободи по Канту, Слободи као спознатој нужности, слободи појединца и интелектуалца, слободи воље, као и о детерминизму и либертаријанизму.

У закључним разматрањима, осврнућемо се поново на кључне делове проучаваних појмова и феномена, преиспитујући притом да ли су постављене хипотезе потврђене или не.

I ОПШТА МИСАО О СЛОБОДИ

Многи мислиоци су се у прошлости бавили појмом слободе, а интересовање за овај феномен ни данас није мање. С обзиром на специфичности овог појма, бројни си покушаји да се слобода дефинише. Слобода се често поистовећивала са људским достојанством, са човековом срећом, остваривањем његових идеала и често је представљала циљ коме човек

тежи. Историја слободе се одређује као „процес практичног успостављања нових, човеку одговарајућих, друштвених форми његовог постојања.“¹

Најранији човеков однос према свету описујемо као митолошки, што је разумљиво имајући у виду да се човек осећао немоћно у односу на природу и друштво, па је имао потребу да се заштити посредством неког вишег бића. Овакав однос човека према свету се мењао, јер је човек, путем своје креативности, долазио до нових сазнања што га је навело да сумња у постојеће ауторитете. Тако је човек и почео да размишља о сопственим могућностима, као и о сопственој слободи. Због тога се слободан човек описује као човек који је победио страх од богова, као и од смрти.²

1. Појмовно одређење слободе

Појмовно одређење слободе је комплексан задатак коме можемо приступити са различитих аспеката, те одредити различита схватања о слободи. Човек је слободан да се определи за своје поступке који ће бити морални ако је човек свестан сопствених циљева и последица које они производе. Свет је пун нужности, а човеков је задатак да се прилагоди тим околностима.³

Слобода је појам својствен Богу који је, својом слободном вољом, створио свет. Због тога човек може да буде слободан једино уколико верује у Бога који му једини може помоћи у достизању слободе. Човек има право избора између више супротности, па може да изабере да ли је за или против одређеног избора. Међутим, поставља се питање да ли човек има свест о томе шта бира, као и да ли је упознат са свим могућностима које има? На одређење човека утичу и околности под којима остварује избор. Осим тога, поставља се и питање да ли је човек пасивни бирач између понуђених алтернатива или има право да креира нове алтернативе. Међутим, пре него што прихвати природне законитости, човек мора да буде упознат са њима, па шире знање човеку пружа и већу слободу.

По просветитељима из 18. века слобода је допуштена законом, дакле представља човеково право.⁴ Човек по својој природи слободан јер је природа према човеку била

¹Д. Динић, Прилог Марсковом схватању слободе, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, бр. 21, 1981, стр. 415.

²*Ibid.*, стр. 416.

³Д. Динић, *op. cit.*, стр. 415.

⁴Д. Динић, *op. cit.*, стр. 417.

добронаклона, за разлику од друштва које је негативно утицало на човека. Пошто људи нису поштовали постигнути друштвени уговор, њихови односи су се пореметили па је потребно да се врате природи.⁵ Понашање човека је свакако узроковано бројним околностима, међу којима су природне законитости од великог утицаја. Људи се крећу путевима које је природа одредила, „због чега су људи налик на пливаче који пливају низ струју, при чему имају само илузију о слободи јер у реалности само размахују рукама како не би потонули.“⁶ Међутим, овакво схватање занемарује стваралачку делатност човека, односно његову могућност да мења природу активним деловањем. Наиме, човек свесно предузима активности којима мења природу тиме што покушава да је прилагоди себи и на тај начин утиче на историјске токове.

Иако је подређен природној нужности, човек је такође подређен и моралној нужности и Богу, што значи да уколико се и ослободи једне нужности, свакако преостаје друга.⁷ Слобода се огледа у сазнању природних закона и могућности да, након сазнања, примењујемо природне законе ради остварења одређених циљева. Због тога, „слобода воље означава способност да можемо доносити одлуке на основу познавања ствари.“⁸

Човек је, у капитализму, развио производне снаге, при чему долази до осиромашења природе јер човек за свој рад користи природна средства, креира производ од кога је отуђен. Човеков производни рад почиње да егзистира самостално и независно од човека, због чега „живот који је дао предмету, човеку почиње да се супротставља.“⁹ Радник је отуђен, не само од крајњег производа, већ и од процеса производње, јер је радник, у основи, само средство које капиталиста користи како би остварио сопствени интерес. Због тога се пореметио однос човека према раду, иако је човек створен за рад.¹⁰

У грађанском друштву, на путу ка човековој слободи стоје бројни посредници у виду државе, организација, политичара и слично. Истинска слобода захтева укидање ових посредника. Пошто је човек сам себе отуђио, на њему је и да победи овакво стање. Слобода у креираном свету нужности може да буде само половична, не и слобода у правом

⁵*Ibid.*, стр. 418

⁶Б. Шешкић, *Нужност и слобода*, Београд, 1963, стр. 43.

⁷Д. Динић, *op. cit.*, стр. 418.

⁸Е. Фридрих, *Анти-Дирингем*, Београд, 1959, стр. 126.

⁹К. Маркс, *Економско-филозофски рукописи, Маркс-Енгелс: Рани радови*, Загреб, 1961, стр. 211.

¹⁰Д. Динић, *op. cit.*, стр. 421.

смислу те речи. Технолошки развој, по Марксу, доприноси и развоју слободе ако овај развој прати промена односа међу људима.¹¹

Иако радник, за разлику од роба, поседује могућност избора, односно може да располаже сопственом радном снагом, ово не значи да је аутоматски слободан јер је он принуђен на рад да би живео. По Марксу, слобода може да се оствари када човек удружен са произвођачима, рационално уреди промет материје с природом, када га заједно доведу под заједничку контролу, уместо да он њима господари и да га врше с најмањим утрошком снаге, под достојним условима.¹²

2. Мисао домаћих теоретичара о слободи

Појму слободе су се код нас највише посветили Богдан Шеших и Франц Ценгле. Поред тога што су разрадили марксистичко поимање слободе, они су критички сагледавали и схватања слободе која су била актуелна пре али и после Маркса. Наводи се и схватање Драгутина Лековића који сматра да се слобода састоји у покоравању нужности, „тако да се она сама упреже у остваривању људске слободе.“¹³ Он, као основне нужности, одређује економско богатство, тзв. нужност деполитизације друштва, као и нужност употпуњавања човека његовом реинтеграцијом. Због тога, по њему је савремени живот човека условљен бројним нужностима, па је све мање истинске људске слободе.

Бранко Бошњак сматра да је слобода „форма везаности за одређени садржај.“¹⁴ Само везаност за хумани однос и садржај може човеку да омогући сопствено остварење. По њему, човек је слободан само ако је човек у правом смислу те речи. Само онај човек који је везан за хуманизиране односе, може да буде слободан.¹⁵

¹¹ *Ibid.*, стр. 423.

¹² Д. Динић, *op. cit.*, стр. 425.

¹³ Д. Лековић, *О основним видовима дијалектике конституисања бескласног друштва; Маркс и савременост 2, други део*, Нови Сад, 1964. стр. 255.

¹⁴ Д. Динић, *op. cit.*, стр. 426

¹⁵ Б. Бошњак, *Филозофија и кришћанство*, Загреб, 1966, стр. 287.

II СЛОБОДА У ПРАВНОЈ ТЕОРИЈИ

1. Слобода у природноправној теорији

Слобода се одређује као природно право човека. Карактеристика многих живих бића јесте да тешко да могу да опстану без одређеног, бар минималног степена слободе, а ту спада и човек као природно биће.

Није лако дефинисати природно право које има традицију дужу од две хиљаде година, а осим тога, није могуће дати јединствено схватање природног права. Због тога се говори о постојању више школа природног права које полазе од различитих идеја. Наравно, можемо издвојити неке основне карактеристике и њих прокоментарисати.

Природно право се представља као низ правила и принципа, као и основних вредности које су универзалне, односно неометене временом или простором. Природно право је вечито, оно је надискуствена и трансцендентална појава. Темелји се на природи и универзалној људској природи, због чега сазнање природног права свој основ има у одређеним својствима људског ума.

Природноправна теорија била је водеће учење о праву све од антике па до почетка деветнаестог века. Творци опште теорије права су хтели да одбаце филозофију природног права, они су желели да филозофију права замене општом науком која изучава позитивно право, јер су теорију позитивног права сматрали новом филозофијом права.¹⁶

Античко схватање природног права настало је на темелју схватања грчких софиста, а ово учење је постало део филозофског система Платона и Аристотела које се даље развијало кроз Стоичку школу, а оно је садржало три основна става: закон који је креирао човек у складу са својом слободном вољом јер подређен природним законима; природно право у суштинском делу обухвата комутативну и дистрибутивну правду и треће је да се закон може описати као неправедан и праведан.¹⁷

Природно правно схватање из античке грчке и римске филозофије било је темелј развоја природног права у смеру теолошког тумачења и интерпретације по којој је природно право одвојиво од теологије и темелји се на рационалном објашњењу.

¹⁶Д. Врањанац, *Опита теорија права – зачеци и домаијаји*, Правни записи, Год. VII, бр. 1, 2016, стр. 11

¹⁷Беседе са Двадесетог јубиларног сусрета Копаоничке школе природног права, „Право и слобода“, школа „Право и правда“, 13-17.12.2007. године, *Правни живот*, бр. 1-2, 2008, стр. 637, <https://kopaonikschool.org/wpcontent/uploads/2019/05/BESEDE-2007.pdf?x15249>, прегледано 10.06.2021. године

Рационална концепција је даље креирала друга два правца, по једном – природно право се објашњава путем биолошког али и рационалног тумачења, а по другом, природно право се тумачи кроз појам ауторитета ума, због чега се ово поимање и зове рационалним тумачењем природног права.¹⁸

По биолошко рационалној концепцији, настао је став да се природно право односи на „повезаност човековог одређеног биолошког својства са његовим умом.“¹⁹ Та својства се тичу или човековог нагона за саомодржањем или друштвеношћу, човеково осећање правде и слично. Еволуција биолошко-рационалне доктрине је природно право довела до рационалне концепције која сматра да је разум извор целокупног сазнања.

У другој половини 20. века рационална концепција природног права је доживела своју експанзију што је трајало и након тога, што се види у документима Уједињених нација. Многи међународни документи, полазе од правде и разума када уређују област људских права и слободе, што је у духу концепције природног права. Право на слободу се сагледава у светлу рационалне концепције природног права.

2. Слобода у правној теорији

У правној теорији, слобода воље се изражава као слобода појединаца да делује изван принуде, претње и заблуде. Посебно је значајна слобода воље насупрот принуди. У теорији државе и права разликујемо унутрашњу вољу и њену манифестацију односно изражавање воље.²⁰ Воља као унутрашњи, психички акт појединца мора бити обликована разумно, рационално, интересно, слободно и свесно, а материјализовани израз воље мора бити усаглашан са унутрашњом вољом, мора бити изражен односно артикулисан јасно и недвосмислено. Посебна одлика воље у правној теорији је њена делотворност. Она мора бити реализована односно мора имати правно дејство. Институционално-правна заштита слободе воље подразумева да појединац може остварити ограничену или одузету слободу, па и слободу воље, преко судске заштите.

¹⁸*Ibid.*,

¹⁹*Ibid.*,

²⁰ М. В. Дмитријевић, *Увод у право*, Београд, 1992, стр. 292-331.

Слобода је друштвена вредност и ако је прописана и гарантована правом онда она постаје правна вредност. Суштина правне слободе је да је она прописана и гарантована, а са друге стране, правна слобода је ограничена правима и слободама других људи.

Једна од подела права јесте на јавни и приватно право, која датира још из римског права. Различити су критеријуми који деле право на приватно и јавно, а најприкладнија подела узима за критеријум власт.²¹

У току 19. и 20. века, подела права на приватно и јавно постала је основна подела, па су се све гране позитивног права сврставале или у јавно или у приватно право.²² Тако се уставно право, управно право, кривично право наводе као класични примери јавног права, док су стварно право, облигационо право, породично право наводе као делови гране приватног права.²³

Традиционални представник приватног права јесте облигационо право које је добар пример слободе у правној теорији, па ћемо се појам слободе у теорији приватног права сагледати кроз ову грану права. Наиме, једно од основних начела облигационоих односа јесте начело слободе уређивања ових односа.²⁴ Притом, као конкретизација овог начела постоји, као принцип облигационог права, слобода уговорања. Слобода уређивања облигационоих односа јесте правна форма која се уобичава у зависности од идеолошких и класних интереса који егзистирају у датом правном и друштвеном систему.²⁵

Теорија о аутономији воље продукт је економског либерализма из 19. века, а ова теорија је прихваћена од стране буржоаских теоретичара, а тада је био актуелан либералистички став по коме се добро друштвене заједнице остварује само по себи, ако се одређени привредни токови одвијају без уплитања државе.²⁶ Управо је овакав став увео начело слободе уговарања у европске грађанске законике. По овој теорији, људи се међусобно обавезују својеволно, а њихова воља је аутономна. Слободан човек преузима обавезу јер тако жели, вођен сопственом слободном вољом. Правни послови обавезују онога ко их закључује јер је он својом слободном вољом пристао на испуњење преузете обавезе, а не због тога што га закон приморава да обавезу испуни.

²¹ *Ibid.*, стр. 268.

²² Г. Милојевић, Однос приватног и јавног права, *Право – теорија и пракса*, бр. 1, вол. 37, стр. 47-58, 2020, стр. 50

²³ *Ibid.*,

²⁴ *Ibid.*, стр. 59.

²⁵ *Ibid.*,

²⁶ *Ibid.*,

Највећи део облигационих односа настаје на темељу уговора, те је због тога слобода уговарања од великог значаја целокупно облигационо право. Уговор се описује као примарни правни феномен који описује целкупан правни систем, због чега се бројне институције објашњавају уговором.²⁷ Према принципу слободе уговорања појединци, слободно регулишу своје имовинскоправне односе, а у томе су ограничени истом таквом слободом других појединаца.

Аутономија воље, као и слобода уговарања, нису неограничени правни принципи јер увек подлежу бројним ограничењима. Држава предузима бројне мере економске политике којима сужава аутономију воље и слободу уговарања, а бројним прописима често прописује одређене услове за обављање појединих делатности. Осим тога, није реткост да се законом прописује обавезно закључење појединих уговора, као и да се прописује обавезна форма па и садржина тачно одређених уговора, што све представља ограничење слободе уговарања у јавном или приватном интересу.

Слобода у приватноправној теорији се огледа и у карактеристикама воље, која је по својим особинама озбиљна, стварна и слободна.²⁸ Дакле, појединац који изражава вољу која ће произвести дејство, мора да стварно ту вољу и поседује, односно да није реч о неозбиљној изјави која није поткрепљена постојећом намером. Воља је стварна онда када није привидна, односно симулована, а слободна онда када је изјављена ван принуде, заблуде или преваре.²⁹ Само воља која има наведене особине, одражава унутрашњи склад између онога што појединац изјави и онога што том изјавом жели да оствари, односно дејство које жели да произведе.³⁰

Да би воља произвела правно дејство, неопходно је да постоји подударње између унутрашње воље и њене манифестације односно спољашње воље. Унутрашња воља се манифестује изјавом која мора да буде у складу са унутрашњом вољом. Правни поредак који правном послу даје правно дејство, то чини јер подразумева постојање подударности између унутрашње воље и њене изјаве. Управо је та подударност и склад суштина правно посла, јер појединци својом сагласном вољом закључују правни посао који производи правно дејство. Уколико наведена подударност не би постојала, онда би дошло до

²⁷ С. Перовић, Границе слободе уговарања, *Анали Правног факултета*, бр. 5-6, 1971, стр. 489.

²⁸ С. Перовић, *Облигационо право*, Београд, 1980, стр. 253.

²⁹ *Ibid.*, стр. 253

³⁰ Д. Стојановић, *Увод у Грађанско право*, Београд, 1981, стр. 156.

одступања нормалног, очекиваног односа на чијем темељу не може да настане ваљани правни однос.³¹

Јавно право, за разлику од приватног које полази од аутономије појединца, утврђује ограничења и координације државне власти. Основни задатак јавног права јесте да креира услове за вршење државне власти, при чему се морају поштовати права и слободе грађана. Као што смо навели, у јавно право спадају гране права попут уставног, управног, кривичног права. У овом делу, напоменућемо кривичноправну заштиту слободе која је од великог значаја, јер кривичноправним законодавством држава штити човекова основна права и слободе.

Ако имамо у виду права и слободе које су гарантоване Уставом, о чему ћемо говорити у даљем тексту рада, можемо да кажемо да је круг кривичних дела којима се штите гарантована права и слободе доста широк. Кривични законик, у посебном делу, инкриминише кривична дела против слобода и права човека и грађанина³², али се кривична заштита гарантованих права и слобода не састоји само у тој инкриминацији, већ је она много шира. Тако, ова заштита се пружа и прописивањем кривичних дела против живота и тела, против части и углед, против достојанства личности морала, против имовине, против брака и породице, против јавног реда и правној саобраћаја, одређена кривична дела против изборних права, против службене дужности, као и одређена кривична дела против човечности.³³ Дакле, можемо да кажемо да се кривичноправна заштита односи на личне слободе и права човека и грађана (на пример инкриминацијом кривичних дела против живота и тела), на политичке слободе и права (на пример прописивањем кривичних дела којима се повређује бирачко право), али и економска, социјална и културна права и слободе, инкриминацијом одређених кривичних дела против радних односа, здравља, људи, брака и породице и слично.³⁴ Овде треба имати у виду и тзв. споредно кривично законодавство, односно кривична дела која су прописана неким другим законима, а не Кривичним закоником.

³¹ М. Мијачић-Цветановић, О манама воље према Закону о облигационим односима, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, бр. 22, 1982, стр. 180.

³² Кривични законик РС ("Сл. гласник РС", бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019), чл. 128-153

³³ С. Пихлер, Кривичноправна заштита слобода и права човека и грађанина, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1-3/2002, стр. 38

³⁴ *Ibid.*, стр. 39.

Иако кривичноправна заштита обухвата већи део гарантованих права и слобода појединаца, постоје одређена права и слободе које Устав гарантује, а која кривичноправно законодавство не штити, или то не чини у довољној мери. Због тога је потребно преиспитати квалитет ове заштите и предложити евентуалне измене закона како би ова заштита била свеобухватна.

3. Слобода и закон

Једна од веома значајних слобода за човека, јесте слобода која му даје овлашћења да ради, односно тзв. слобода као моћ, којој претходи независност. Истиче се да „без права нема ни вршења права.“³⁵ Слобода се односи и на слободу избора али, човек да би слободно бирао, потребно је да у томе није спречен, јер слобода као неспречавање предуслов је свих позитивних слобода.

Још је Цицерон истицао да су „људи слуге закона да би могли да буду слободни.“³⁶ Људи су слободни увек када поштују законе. Међутим, није лако стећи знања како доћи до такве врсте слободе. Стари Римљани су креирали систем судског права који је средњи век наследио. Римска традиција створила је право као судску творевину, као и приватно право, при чему је област јавног права мање покривена.

Правни систем који је у стању да обавезе политичку моћ, јесте систем либералне уставности који се залаже за правну државу. Овакво уставно либерално решење се темљи на праву креирајући тако идеју легалитета. Демократија мора да буде самоограничена јер би све супротно томе водило самоуништењу. Као пример тога се наводе стари Грци који нису умели да одреде границе демократије.

3.1. Однос демократије и закона

По Русоу, човек је једино закону дужан јер закон једини стоји изнад њега, а тамо где људи не поштују закон, тамо не може бити ни слободе ни безбедности.³⁷ Сходно томе,

³⁵ Ђ. Сартори, *Демократија – шта је то?*, Подгорица, 2001, стр. 194

³⁶ *Ibid.*

³⁷ Ђ. Сартори, *op. cit.*, стр. 196, наведено према: Ж.Ж. Русо, *Друштвени уговор*, Филип Вишњић, Београд, 1993.

Русо закон назива „*најузвишенијом људском институцијом*“.³⁸ Слобода прати закон, она се са њим уздиже или пропада, а поставља се питање какав систем владавине највише иде уз закон.

Проблем је у томе што је тешко замислити да слепа већина, која нема постављене опште циљеве, креира добар законодавни систем. Добро законодавство је оно које се састоји од што мање закона. Само су стари закони свети, у чему је и био проблем Атињана који су масовно предлагали законе. Дакле, закони треба да буду малобројни али општи и трајни. Владавина закона би требало да буде безлична, јер народ не треба да креира законе, већ само да их чува и по њима суди. На питање, чија би била та безлична владавина, одговор је дат у појму опште воље. Дидро је дао дефиницију опште воље на следећи начин: „*општа воља је у сваком појединцу чист акт схватања да размишља у одсуству страсти*“.³⁹

По Русоу, општа воља није прост збир појединачних воља, нити је то појединачна воља ослобођена страсти и егоизма.⁴⁰ У доброј и малој држави, оно што је опште добро препознатљиво је свима по осећају, а када је потребан нови закон, па макар га појединац предложио, и сви остали знају да га је потребно донети. Међутим, општа воља се не може препознати ни осетити кад је држава у фази пропадања. Општа воља је креација разума који је објективан, при чему је ослобођена субјективних лимита.

Општа воља се не може уништити, нити поделити, јер је креирана од добрих елемената. Да би општа воља била квалитетна, потребно је да људи имају тзв. патриотске покретаче, као и да суд усмерава народ да буде просвећен и патриотски настројен. Због тога, када се доноси закон, народ не треба да се запита да ли он жели или не такав закон, већ као примарно треба да се постави питање да ли је тај закон сагласан општој вољи.

Дакле, добра владавина подразумева државу којом руководи општа воља, а она је садржана у закону. Демократија је само подврста, као што су то и монархија и аристократија. У демократији, народну вољу мења општа воља, а владавина треба да се заснива на законима који се споро мењају. Опасне су реформе у државама у којима постоје дубоко укорене предрасуде и није довољно да народ поседује побуњенички дух, да би

³⁸*Ibid.*, стр. 196.

³⁹*Ibid.*, стр.197.

⁴⁰*Ibid.*, стр. 196.

био слободан. Слободу омогућава само општа воља, која представља нагон свих људи који вреднују законе и признају праведности.

Човек, на темељу друштвеног уговора, предаје своју природну слободу ограничену његовим снагама, а добиће грађанску слободу која је једино општом вољом ограничена. Морална слобода, која се стиче грађанском слободом, човеку омогућава да влада самим собом, јер је само послушност закона права слобода, а не послушност сопствених жеља и хтења.

Демократија се тешко може остварити у великим државама, јер што је држава већа то је слобода мања, јер ако је народ бројнији онда је и репресивна сила расте. Дакле, као што смо навели, слобода је у закону, човек је слободан ако закон њиме влада, а не људи.

3.2. Право законодавца

У реалном окружењу, законе ствара владајућа класа, а не општа воља и они су, нажалост, склони честим променама. Људи данас представљају творце закона али они нису због тога неслободни, већ због тога што законодавци нису слободни да законе креирају по својој вољи и најбољем умећу. Људи су слободни, онда када су подвргнути грађанским законима, па се поставља питање какви су грађански закони и шта се под законом уопште подразумева.

Закон се увек сматрао као конкретни садржај правде, а не пука форма. Закон мора да буде одраз правде и не сме да се своди на просте команде. Осим тога, закони морају стално да се доносе, тај процес не може да се заустави. Уставни систем право законодавца предаје парламенту, а сам законодавац такође мора да буде подвргнут законима које доноси. Управо се у томе и састоји проблем данашњих држава, јер законодавци праве законе који садрже само просте команде, и на тај начин они владају тако што креирају законе који су некавалитетни јер нису општи, не пружају извесност ни сигурност.

Парламентарни систем се своди на „ланчану производњу закона који су закони само по форми, односно по имену, а не остварују циљ закона у садржинском смислу.“⁴¹ Превише закона доводи до умањења њиховог значаја, а када томе додамо превише подзаконских аката, онда тај значај бива још мањи. Творци закона престају да буду

⁴¹*Ibid.*, стр. 205.

стручњаци из области права, јер закон креира победничка већина која, путем закона, само намеће политичка уверења која заступа. Они нису заинтересовани да закон буде јасан, нити да служи остварењу слободе појединаца. У супротном, владавина у оквиру закона се може трансформисати у владавину користећи законе.

Као још један недостатак, јесте и околност да је право изгубило извесност, што не значи да исто мора да буде константно исто, али правна извесност доприноси нормалној организацији живота на темељу онога што људи могу да очекују и на шта могу да се ослоне. Људи не могу своје животе да организују на темељу права, када нешто што је данас било дозвољено, врло лако у блиској будућности може да се забрани, а оваква претња постоји ако је право неизвесно.

3.3. Својства ваљаних закона

Због свих недостатака савременог законодавства, уместо слободе у закону, тежња се усмерава ка ослобођењу од лоших и неквалитетних закона. Међутим, не треба бити престрог са проналажењима недостатака у законима, јер се ту ради првенствено о слободама у односима, односно о слободи свакога у односу на слободу других. Тако, слобода појединца мора да буде ограничена у смислу потребе да се поштује иста таква слобода коју и други људи имају. Један човек мора да буде спречен да другом човеку нанесе штету својим делима. Постоји и потреба да се депресонализује и ограничи политичка моћ у циљу увећања слободе. Потребно је постојање правне државе у правом смислу те речи, у којој ће творци закона бити подређени тим законима.

Да би владавина права остварила своју схвру, потребно је да има квалитетне, односно ваљане законе јер су они најбитнија акта власти. Пошто је много закона у формалном смислу, законодавни органи морају да воде рачуна о садржини и карактеру закона које доносе. Закон не сме да буде само налог, ни заповест, већ универзално правило. Због тога постоји потреба једнообразности и универзалности закона, а потреба да закон има ове карактеристике углавном се свде на потребу да закон буде уопштен.

Дакле, општост је прва и основна карактеристика закона који је у складу са владавином права. Ова карактеристика је у служби индивидуалне слободе од туђе власти која је самовољна. Када се људи покоравају законима који су општи, апстрактни, који не

зависе од појединачних случајева примене, онда то значи да људи нису подређени туђој власти и због тога су људи неслободи. Овакви општи закони омогућавају и судску независност јер судије нису у обавези да воде рачуна о решењима која се заснивају на конкретним случајевима.

Следећа битна особина јесте одређеност закона. Општост закона је његова врлина само ако има и меру одређености предмета који обрађује. Тумачење права, не изазива велике недоумице, као што је то случај код дискреционе власти коју одређени закони допуштају управи. Дискрециона власт која би се односила на коришћење основних права и слобода није допустива. Закон, да би био одређен потребно је да буде јасан, разумљив, једноставан, а то се постиже некорисћењем сложених израза. Коришћени појмови не би требало да буду двосмислени, да би се остварила правна сигурност и предвидљивост последица примене закона.

Добри закони морају да буду и постојани, што је велики проблем у данашњем времену када се доносе бројни закони и на тај начин долази до неусклађености закона, као и до опадања њиховог квалитета. Дакле, прекомерно доношење закона, производи правну несигурност и непредвидљивост. Мора да постоји извесност да ће донет закон бити постојан. Законодавац би требало да остане имун на тренутне промене расположења политичке елите, и мора да се води дугорочним мотивима имајући у виду корист целокупне друштвене заједнице. Управо је на то мислио мислилац Едмунд Берк када је говорио да су *„повремене и од случаје до случаја донете одлуке, узрок пропасти атинске демократије, јер је такво доношење закона нарушило чврстину и бит закона“*⁴².

Када говоримо о својствима ваљаних закона, најтеже је одредити моралну вредност и праведност закона. У том циљу, разликујемо неправедне и праведне закона, као и законе слободе и оне који су тирански. Осим тога, постоје и закони који задиру у личну слободу људи и они који озакоњују стање угњетавања. Сви неваљани закони део су неправда, а никако права, као што их је и Густав Радбрух означавао као неисправно право.⁴³

Својствима закона се нису бавили само правни писци, већ и америчке судије, које су закључиле да закон не треба да има само форму закона, јер је закон више од акта власти. Закон није правило за појединачан случај, већ то треба да буде општи закон, *„закон који слуша пре него осуди, који наставља поступак после истраге, а доноси пресуду само после*

⁴²К. Чавошки, *Право као умеће слободе – оглед о владавини права*, Београд, 1994, стр. 100.

⁴³Г. Радбрух, *Законско неправо и надзаконско право*, Филозофија права, Београд, 1980, стр. 288.

суђења, тако да сваки грађанин располаже својим животом, судбином и својином и имунитетом.⁴⁴ Не можемо називати законом просту самовољу власти која спроводи своје захтеве насилним путем, а на штету личности и имовине својих поданика.

4. Правна заштита слободе

4.1. Слобода у значајнијим међународним документима

Да бисмо сагледали праву заштиту слободе, на међународном нивоу, потребно је сагледати појам слободе у нормама међународних докумената, које су се највише бавиле правном заштитом слободе и генерално људским правима. Бројни међународни документи, регулишу право на слободу са различитих аспеката. У великом броју, ове слободе су кроз имплементацију и интенционализацију постале саставни део националног законодавства.

Први од значајнијих докумената, јесте Декларација права човека и грађанина која је донета 1789. године, а овај документ сматра се родоначелником бројних међународних докумената. Ова Декларација „представља у историји људског друштва један акт цивилизације.“⁴⁵ Према овој Декларацији, сви људи су слободни и једнаки у правима, а прављење друштвених разлика могуће је само по основу заједничке користи. Свако политичко удружење мора да служи очувању основних права човека у које спада, између осталих, и право на слободу. Ова Декларација одређује појам опште слободе по коме је слобода могућност да човек ради све оно што другоме не штети. Због тога, вршење права човека може се ограничити само у служби заштите слободе другог човека. Границе се одређују законом, а закон, као одраз опште воље, може да забрани само радње које друштву штете. Дакле, сваки грађанин ће имати право на слободе, али ће одговарати ако злоупотреби то право када су испуњени законом приписани услови.

Универзална декларација о правима човека из 1948. године за предмет регулисања, између осталог има и слободу. Ова Декларација већ у уводној одредби одређује да су сва људска бића слободна по рођењу, као и да свако има право на слободу, али и на живот и

⁴⁴К. Чавошки, *op. cit.*, стр. 101.

⁴⁵П. Николић, Декларација о правима човека и грађанина од 1789. као акт цивилизације, *Анали правног акултета у Београду*, бр. 6, 1989, стр. 684.

безбедност личности. Декларација садржи бројна политичка и грађанска права, а то су: „слобода мисли, савести и вероисповести, право на слободу мирног избора и удруживања, право на слободу кретања и избора становања у границама поједине државе и право напуштања сваке земље“⁴⁶. Декларација садржи зборник политичких и грађанских слобода, као и бројна друга права. Међународна документа, донета после ове Декларације углавном садрже само прецизирање листе права која садржи ова Декларација, због чега се каже да је овај документ извор свих осталих.

Међународни пакт о грађанским и политичким правима из 1966. године⁴⁷ предвиђа право свих народа на самоопредељење, а на основу овог права, слободно се дефинише политички положај и слободно се држава развија у привредном, друштвено и културном смислу. Пакт прокламује бројна права попут права на живот, слободу и личну безбедност, слободу мишљења, слободу кретања и слично.

Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима из 1966. године⁴⁸ је ближе одредио права човека из Универзалне декларације о правима човека из 1948. године. Сва права проистичу из достојанства људске личности које је човеку урођено. Овај Пакт предвиђа и право на рад, што је од великог значаја јер право на рад обезбеђује човеку да прибави средства за живот, при чему човек слободно бира којим послом ће се бавити.

Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода из 1950. године⁴⁹ спада у регионалне међународне документе од посебног значаја. Ова Конвенција прокламује да су основне слободе темељ мира и праведног света, да се оне негују политичком демократијом и поштовањем људских права. Конвенција регулише на првом месту, као основно, право на живот, а онда наводи да нико не може да се подвргне мучењу нити нечовечном или понижавајућем поступању и кажњавању.⁵⁰ Осим тога, уживање права и слобода које прокламује Конвенција, мора се омогућити свима без дискриминације. По

⁴⁶Беседе са Двадесетог јубиларног сусрета Копаоничке школе природног права, „Право и слобода“, школа „Право и правда“, 13-17.12.2007. године, *Правни живот*, бр. 1-2, 2008, стр. 632, <https://kopaonikschool.org/wpcontent/uploads/2019/05/BESEDE-2007.pdf?x15249>, прегледано 10.06.2021. године

⁴⁷ Закон о ратификацији Међународног пакта о грађанским и политичким правима („Сл. лист СФРЈ“, бр. 1971-73)

⁴⁸ Закон о ратификацији Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима („Сл. лист СФРЈ, бр. 7/71)

⁴⁹ Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода („Сл. лист СЦГ – Међународни уговори“, бр. 9/2003, 5/2005 и 7/2005- испр. и „Сл. гласник РС- Међународни уговори“, бр. 12/2010 и 10/2015)

⁵⁰Беседе са Двадесетог јубиларног сусрета Копаоничке школе природног права, *op. cit.*, стр. 633

основу ове Конвенције, Установљен је Европски суд за људска права. Донети су и Допунски протоколи уз Конвенцију, којима се прокламују додатна права, као што су својинска слобода, укидање смртне казне и слично.

Повеља о основним правима уније из 2000. године систематизује људска права у 6 група и то: „*достојанство, слободе, једнакост, солидарност, право грађанства и правда.*“⁵¹ Ова Повеља у суштини представља репродукцију права човека која предвиђа Универзална декларација о правима човека из 1948. године, као и Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода (1950), али су иста права овом Повељом прилагођена Унији.

4.2. Устав Републике Србије

Устав Републике Србије из 2006. године⁵² садржи бројне одредбе које прописује различите облике слободе при чему се поштује национална традиција као и ратификоване међународне конвенције. Наш Устав садржи бројне одредбе о људским правима. Устав, најпре у уводним одредбама говори о владавини права, а након тога се посвећује људским правима и слободама. Читав други део, који се бави овим питањима, има више од 60 одредаба које садрже основна начела не само основних, већ и мањинских права и слобода, читав низ традиционалних слобода, достојанства човека и слободе личности у разним областима. Устав садржи и одредбе о потреби развијања духа толеранције у области људских права и слобода. Устав, као основну егзистенцијалну слободу, наводи људско достојанство које је по важности неприкосновено и кога сви морају да поштују. Након тога, следе друге одредбе које штите слободу у различитим областима, при чему се потврђују бројне одредбе универзалних и регионалних докумената, о којима смо говорили.

Други део Устава, посвећен је људским и мањинским правима и слободама⁵³, а реч је о обимном делу текста који најпре уређује основна начела. Сва људска и мањинска права која су Уставом прописана, непосредно се примењују, како би се очувало људско достојанство и остварила слобода и једнакост у демократском друштву које се заснива на

⁵¹*Ibid.*, стр. 634

⁵²Устав Републике Србије („Сл. гласник РС“, бр. 98/2006)

⁵³ Устав РС, чл. 18-81

начелу владавине права.⁵⁴ Дакле, владавина права, представља основну претпоставку Устава, а остварује се управо и гарантовањем људских права и слобода.

За остваривање човекове слободе, посебно је значајно Уставно гарантовање људских права и слобода, као што је право на живот, на достојанство и слободан развој личности, неповредивост физичког и психичког интегритета, забрана ропства, положаја сличног ропству и принудног рада.⁵⁵ Осим тога, од кључног значаја је и гарантовање права на слободу и безбедност које је уређено тако што је прописано да свако лице има право на личну слободу и безбедност, а лишење слободе је допуштено само из разлога и у поступку које закон предвиђа.⁵⁶

Устав регулише и слободу кретања тако што прописује да свако има право да се слободно креће и настањује у РС, а да се ова слобода може ограничити законом и то ако је „неопходно ради вођења кривичног поступка, заштите јавног реда и мира, спречавања ширења заразних болести или одбране РС.“⁵⁷ Од великог значаја је и гарантовање слободе мисли, савести и вероисповести, при чему је појединац слободан да остане при свом уверењу, односно вероисповести или да промени избор. Појединци су слободи и да своју веру испољавају, а ово право се може ограничити законом, уколико је испуњен неки од разлога који су такође Уставом прописани.⁵⁸

Устав гарантује и слободу мишљења и изражавања, која се такође може ограничити законом, само из оправданих разлога прописаних Уставом, а гарантована је и слобода медија путем оснивања средстава јавног информисања.⁵⁹ Гарантује се и право сваког пунолетног, пословно способног држављанина РС да бира и буде биран, а изборно право се штити у складу са законом.⁶⁰

Закон, као хијерархијски нижи правни извор у односу на Устав који је највиши правни акт, мора да буде у складу са Уставом. Ипак, Законом се може прописати начин остваривања гарантованих права и слобода грађана али само ако је то Устав изричито прописао, као и када је то потребно како би се остварило право или слобода појединца.

⁵⁴ *Ibid.*, чл. 19.

⁵⁵ *Ibid.*, чл. 24-27.

⁵⁶ *Ibid.*, чл. 27.

⁵⁷ *Ibid.*, чл. 39.

⁵⁸ *Ibid.*, чл. 46.

⁵⁹ *Ibid.*, чл. 43.

⁶⁰ *Ibid.*, чл. 51.

Ипак, закон ни у ком случају не сме да мења суштину права, односно слободе, која се гарантује Уставом.

III СЛОБОДА У ПОЛИТИЧКОЈ ТЕОРИЈИ

1. Слобода као спозната нужност

1.1. Појам спознаје и нужности

Идеја о слободи као о спознатој нужности потиче од Спинозе који је дело „Етика“ писао дужи низ година, а које је од великог значаја јер обухвата његов целокупан рад. Један од главних појмова целокупног система који је Спиноза створио јесте појам нужности. На почетку „Етике“ Бог је одређен као бескрајна супстанца, односно бескрајно биће. Спиноза супстанцу описује као нешто што се налази у себи, која је бесконачна и на којој се све ствари које постоје темеље. Он каже да *„под узроком самога себе разуме оно чија бит садржи у себи постојање, или оно чија се природа не може схватити друкчије него као постојећа.“*⁶¹

По Спинози, нужност има божанску природу, јер Бог представља бесконачну супстанцу. Нужност Бога се брани бројним тврдњама. Тако, све што може да се разуме као нешто што не постоји, не може да садржи у себи постојање, а Бог садржи постојање у себи јер га није могуће схватити као непостојећег.⁶² Увек мора да постоји разлог да одређена ствар постоји или да не постоји, а тај узрок је или део њене природе, или је ван ње. Ако би узрок који негира постојање Бога, налазио изван Бога, онда би тај узрок морао да има исту природу као Бог. Немогуће је да узрок непостојања буде садржан у њему самом јер то представља неодрживу противречност. Ако се моћ схвата као могућност постојања, онда би било бесмислено да постојеће ствари које су коначне, буду моћније у односу на биће које је бесконачно.

⁶¹Б. Спиноза, *Етика*, Београд, 1983, стр. 15.

⁶²К. Млакар, Спиноза етика: *Појам слободе као спознате нужности*, дипломски рад, Загреб, 2014, стр. 9.

Спиноза је у човековој природи препознао својство спознаје. Наводе се три начина спознавања ствари и то „спознаја чулима, разумска спознаја и интуитивна спознаја“⁶³. Први облик спознаје, спознаја путем чула обухвата ствари које доживимо, осетимо путем чула, што је за разум често нејасно, делимично и без неког реда. Овде спада и сећање односно оно што нам пада на памет када нешто уочимо, чујемо или доживимо.

Следећи облик спознаје је разумски и то је знање које се креира истовремено на основу много представа које настају у човеку и које стварају опште појмове. Разумско знање је истинито, јасно и природно јер је природа увек у складу са разумом. Као оправдање овом мишљењу наводи се став да „оно што је заједничко свим стварима не може бити другачије схваћено него као адекватно“⁶⁴. Разум, по природи, ствари доживљава као нужност, а не као случајност.

Трећа врста спознаје је интуиција која „ствар поима самом њеном суштином или сазнањем њеног најближег узрока“⁶⁵. Све ствари произилазе из нужности Бога, а интуиција је у ствари схватање ствари у односу на Бога.

1.2. Слобода као спозната нужност

На основу појмова спознаје и нужности о којима смо говорили, настало је одређење појма слободе као спознате нужности. Спиноза не одређује појам слободе на уобичајен начин јер говори о слободи супстанце с једне стране и о слободи човека с друге стране, а слобода човека се може одредити као потпуна и као непотпуна. Супстанца је нужно слободна јер је немогуће да буде подређена неком узроку. Она има своје законе деловања, при чему је слободна и самостална. Због тога се каже да је супстанца једина права слобода јер се одвија у савршеној хармонији са својом природом. Са друге стране, када говоримо о слободи човека, полазећи од слободне воље, морамо најпре да напоменемо да је човеков разум у стању да слободно бира у складу са својом вољом. Он врши избор али је ограничен бројним узроцима који су ван њега, као и другим предметима и идејама. Чак и на примеру бесконачног разума – Божијег, ствари се не би промениле, јер и свезнајући Бог не делује

⁶³*Ibid.*, стр. 11.

⁶⁴Б. Спиноза, *op. cit.*, стр. 86.

⁶⁵Б. Спиноза, *Теологиско-политичка расправа: двојезично издање с претиском „Загребачког примјерка“*, III. изворног издања из 1672. године, Загреб, 2006, стр. 53.

ван своје природе и ван божанских принципа којих се држи. Због тога Спиноза негира могућност слободне воље коју нема ни сам Бог.

Као што смо навели, слобода човека се одржава кроз потпуну и непотпуну слободу. Непотпуна слобода представља постојање човека које се своди на самоодржање уз помоћ других пратикуларитета.⁶⁶ Уколико човек живи тако да бира ствари које га неће угрозити ни осамосталити, он ће временом постати више природнији, више свој, иако неће бити у потпуности остварен. На пример, оваква слободе постоји када је човек поштен, када је благонаклон према другима и труди се да оно негативно од других претвори у нешто позитивно. Оваква слобода даје живот у складу са разумом, у складу са другим појединцима, али је човек суштински ограничен да делује самостално. Отуда Спинозине речи „човек којим управља разум слободнији је у држави, где живи према општој одлуци, него у самоћи где слуша само себе“⁶⁷.

Слобода код човека јесте деловање у смеру самореализације, као што је случај и са супстанцом. Међутим, човеково деловање не може да буде вечно. Човек има идеје, активан је, он је адекватан узрок нечему што се налази у њему самом или се налази изван њега, а он је и адекватан узрок сам по себи. Човек схвата да су ствари пролазне и одређене нужношћу која има природу Бога, а човек постоји сам, при чему није неометен што га чини слободним.

Спозната слобода се објашњава и у односу на човекову осећајност и то користећи појам афекта који представља стање тела под чијим утицајем се деловање тела повећава или смањује. Као три основна афекта наводе се жалост, радост и жудња. Жудња произилази из човековог нагона за самоодржањем, радост је стање преласка духа ка вишем савршенству, а жалост је прелазак ка мањем савршенству.⁶⁸

По Спинози, ако човек, адекватном спознајом иде ка већем савршенству, односно доживљава радост, онда он у себи има афекат радости која се зове љубав када човек има идеју неког спољњег узрока. Ако та идеја постоји у односу на Бога кога човек сматра узроком, онда можемо рећи да човек, интелектуалном љубављу, воли Бога. Поједини аутори сматрају да је „врховни појам Спинозиног филозофског система љубав спрам Бога

⁶⁶К. Млакар, *op. cit.*, стр. 14

⁶⁷Б. Спиноза, *op. cit.*, стр. 236.

⁶⁸К. Млакар, *op. cit.*, стр. 16-17.

(*amor dei intellectualis*)⁶⁹, јер човек је најрадоснији када воли Бога. Човек само спознајом, себе и ствари које га окружују, у стању је да повећа љубав према Богу.

Слобода као љубав спрема Бога, представља највећу врлину, а врлина је сама суштина ствари, која може да постоји самостално и у складу са својим законима. Пошто се знање одређује као прва основа врлина, знање Бога као врхунца спознаје, јесте највећа врлина. Мудрац је људски идеал издигнут над незналицама који су ограничени вањским узроцима и који не могу да остваре истинско задовољење душе, а мудрац је свестан Бога, као и себе, што му доноси душевни мир.

2. Одређења појма слободе у политичкој теорији

2.1. Негативна и позитивна слобода

Током живота, људима треба слобода да би се определили за своје поступке, али и за начин живота као и за доношење одлука. У том смислу, постоји слобода од препрека које човеку стоје на путу остварења наведених планова, при чему је човеку потребно и да има слободу да нешто буде или постане.⁷⁰ Исаија Берлин у свом чланку „Два Појма слободе“⁷¹ који се сматра једним од најутицајнијих радова у савременој политичкој филозофији, да би описао појам негативне слободе, истиче да је потребно поставити питање у којој области треба човеку, или људима, дати слободу да раде оно што желе, без уплитања других људи. Што се тиче појма позитивне слободе, овде је потребно одговорити на питање од кога потиче, односно ко је носилац контроле и ко може да утиче на избор људи између две делатности. Наведене недоумице, биле су полазна основа у одређењу појмова позитивне и негативне слободе, а касније су питања поједностављена тако да гласе: „Како се власт меша у мој живот?“ и „Ко мноме влада“.⁷² Када човек, у својим активностима, посвећује пажњу неким спољашњим факторима, он може, мање или више, да се ослободи од тих фактори који представљају препреке јер га спречавају да самостално уређује живот, и тада говоримо о негативној слободи. Са друге стране, ако је

⁶⁹Р. Шајковић, *Филозофија Баруха де Спинозе*. У: *Спиноза, Баруд де. Етика*, Београд, 1983. стр. 64.

⁷⁰И. Младеновић, Негативна слобода и одсуство доминације – о либералном и републиканском схватању појма слободе, *Годишњак Факултета политичких наука*, бр. 14, вол. 9, стр. 89.

⁷¹А. Свифт, *Политичка филозофија*, Београд, 2008, стр. 65.

⁷²И. Младеновић, *op. cit.*, стр. 89

човек, на првом месту, сконцентрисан, на самоостварење, на максимизирање својих могућности, када жели да се самоослободи, тада говоримо о позитивној слободи.⁷³

За негативно поимање слободе, није довољно да нам буде слободан пут ка оној опцији коју стварно желимо, у конкретном случају, већ је потребно да су и бројни други путеви доступни. Дакле, потребно је и одсуство препрека које ометају и потенцијалне изборе и деловања.

Појам негативне слободе, односи се на слободу схваћену у политичком смислу⁷⁴, због чега ћемо овом појму посветити посебну пажњу. Негативна слобода јесте схватање слободе по коме је особа слободна уколико је нико не ограничава у њеним активностима. Односно, особа је онолико слободна колико нема препрека које би спречиле остварење њених жеља. Притом, када говоримо о негативној слободи, под препрекама не подразумевамо неке природне, или психичке препреке, већ мислимо на препреке које потичу од других људи. Уколико други људи намерно постављају препреке у остварењу човекових жеља, онда је реч о ограничавању слободе. Због тога ће човек бити слободнији уколико је веће подручје у којем му нико не стоји на путу ка остварењу његових циљева. По томе, слобода зависи од тога колико има слободних опција као и колики је значај тих могућности у животу човека.

По Хобсу „слободан је онај човек што у стварима које је по својој снази и памети у стању да чини није спречен да чини шта му је воља.“⁷⁵ Под препрекама, подразумевају се и природне, односно физичке препреке, а не само на оне које потичу од других људи. Дакле, човек је слободан док нема препрека у погледу опција коју он стварно жели да изабере.

Адам Свифт у свом делу Политичка филозофија, у делу у којем говори о Слободи, наводи да је најутицајнији есеј савремене политичке правде есеј Исаије Берлина под именом Два поимања слободе. У овом есеју је Берлин направио разлику између два поимања слободе, односно између позитивног и негативног појма, при чему се према позитивним односи као према погрешним. Берлин је позитивно поимање слободе схватао као опасан избор јер може да оправдава идеологију тоталитаристичке државе.⁷⁶

⁷³Б. Телебаковић, Проблем слободе, *Годишњак факултета политичких наука*, Београд, 2008, стр. 107.

⁷⁴*Ibid.*, стр. 90.

⁷⁵Т. Хобс, *Левијатан или материја, облик и власт државе црквене и грађанске*, Београд, 1961, стр. 21.

⁷⁶А. Свифт, *op. cit.*, стр. 66.

Позитивна и негативна слобода се објашњавају кроз две констатације, односно наводи се да је негативна слобода – слобода од, док је позитивна слобода – слобода за. Дакле, позитивна слобода јесте слобода да човек нешто слободно чини, а негативна се састоји у ослобођењу од препрека.

Ова подела може да се оспори јер многе слободе могу да буду и позитивне и негативне истовремено, као на пример религијска слобода. По томе, ова слобода може да буде слобода од и да означава потребу да се држава не меша у право појединца да изабере религију, а може да буде и слобода за у смислу слободе појединца да изабере којем ће се религијском уверењу приклонити. Поимање слободе је комплексан задатак који се не може сврстати у једну поделу. Сврставање по одређеним категоријама може да буде од користи, али поделити појам слободе само на позитивну и негативну је преуско. Свако ће се определити за концепцију која му највише одговара, али пре тога је потребно препознати различита мишљења и дати одговоре на поједина питања.

Позитивни појам слободе, се у ствари односи на три посебна концепта. Најпре се говори о разлици између формалне и реалне слободе, као разлике између моћи и способности. Уколико човека нико не спречава да нешто уради, то му не осигурава аутоматску слободу, јер можда он и није способан да то уради. Ова разлика је у вези са политичким схватањима. Тако, слобода може да буде одраз немешања других, што значи да држава треба да се, у најмањој могућој мери, меша у економске односе. Са друге стране, слобода није просто немешање других, већ би држава могла, у циљу остваривања слободе, да својим мешањем позитивно утиче на прерасподелу моћи и овлашћења.

Присталице позитивног поимања слободе сматрају да је недостатак материјалних средстава ограничавајуће за слободу, док присталице негативног поимања слободе сматрају да се истинско ограничавање слободе састоји у мешању других. Међутим, и образовање, као и добро здравље пружају битан степен слободе, али интервенција државе може да буде потребна да би се слобода искористила максимално.

2.2. Слобода као одсуство доминације

Појам слободе као одсуства доминације, настао је као резултат критике појма негативне слободе који прихватају либерали.⁷⁷ Они су се задржали на овој критици, при чему предност не дају позитивном схватању слободе, већ само сматрају да је негативни појам слободе недовољно проучен да би било прихваћен у потпуности. Због тога су они креирали поимање слободе као одсуства доминације, при чему не праве дистинкцију између позитивне и негативне слободе, већ између негативне слободе о слободи у смислу одсуства доминације.⁷⁸

Један од аутора који је критиковао негативни појам слободе јесте Петит који разликује слободу као одсуство препрека; слободу као немешање других људи; и слободу као одсуство доминације, што значи да обухвата сва претходна одређења појма слободе о којима смо говорили.⁷⁹ Слобода је одсуство препрека да човек ради оно што жели. Петит заступа теорију о слободи као одсуству доминације, по којој није довољно да човек има на располагању све могуће опције, односно није довољно да су му врата отворена, већ је потребно и да нема моћних чувара који имају моћ да поставе препреке и тиме ограниче слободу.⁸⁰ Заступници либералне теорије, сматрају да је довољно да су могуће опције отворене да би особа била слободна, што заступници републиканске не прихватају.⁸¹ То што се нека трећа особа не умеша, у конкретном случају, не значи да је особа која одлучује слободна, јер ће та особа бити неслободна све док неко други има моћ да утиче на њен избор, или је спречи у остварењу циљева.

Дакле, основно полазиште републиканског схватања слободе јесте да, ако постоји и само могућност мешања у могуће изборе нечијег деловања, то је довољно за постојање ограничења слободе, без обзира да ли је, у конкретном случају, дошло до мешања.⁸² У теорији има покушаја да се овакво схватање оспори, односно да се, на неки начин, одбрани појам негативне слободе од наведених републиканских критика. Аутор који се, између осталих, тиме бавио је и Метју Крејмер који истиче да само постојање односа доминације

⁷⁷ И. Младеновић, *op. cit.*, стр. 92.

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ Philip Pettit, "The Instability of Freedom as Noninterference: The Case of Isaiah Berlin", *Ethics*, Vol. 121, No. 4, pp. 693–716.

⁸⁰ *Ibid.*

⁸¹ И. Младеновић, *op. cit.*, стр. 95

⁸² *Ibid.*

не ограничава слободу аутоматски, јер није нужно да ће особа, која има моћ да се умеша, то и учинити.⁸³ Односно, за постојање доминације није довољна проста могућност да се неко умеша. Што је мања могућност да се једна особа умеша у могуће опције деловања друге особе, то је вероватноћа да је та друга особа слободна већа.

Петит, међутим, остаје доследан и сматра да доминација постоји све док ималац моћи може да се умеша, па чак и када је вероватноћа мешања сведена на минимум.⁸⁴ Квентин Скинер, заузима слично становишта, јер сматра да доминација постоји чак и када је господар благонаклон према свом подређеном који у суштинском смислу остаје неслободан управо због свог подређеног положаја.⁸⁵ Чак и сама чињеница да владар има моћ да се умеша ограничава слободу, без обзира на вероватноћу употребе те моћи у конкретном случају.

Наведена оспоравања појма негативне теорије, као пример у корист својих ставова, претендују да користе пример односа ропства које, срећом, више није део друштвене стварности, а робовласничко друштво и није добар пример за проучавање појма негативне теорије јер овај појам слободе и није креиран за овакво друштвено окружење. Због тога се у теорији сматра да теоретичари републиканске оријентације нису успели да дају адекватан одговор на одбрану појма негативне слободе.⁸⁶ Другим речима, републиканске критике појма негативне слободе, не пружају довољно јаке разлоге за одбацивање овог појма у политичкој теорији слободе.

3. Остварење слободе кроз учешће у политици

Трећа разлика између позитивне и негативне слободе, по Берлину јесте разлика између присталица теорија да се слобода остварује политичком активношћу, и између оних који сматрају да се слобода остварује активностима појединца.⁸⁷ Ово је облик позитивне слободе, по коме истинска слобода захтева учешће у заједничкој самоуправи, као и учешће у доношењу закона. Овај вид позитивне слободе има заједничке карактеристике са

⁸³ Matthew K. Kramer, "Liberty and Domination" in: Cécile Laborde and John Maynor (eds.), *Republicanism and Political Theory*, Blackwell Publishing, Oxford, 2008, pp. 31–58.

⁸⁴ Philip Pettit, *op. cit.*, pp.693-716

⁸⁵ Quentin Skinner, "Freedom as the Absence of the Arbitrary Power" in: Cécile Laborde and John Maynor (eds.), *Republicanism and Political Theory*, Blackwell Publishing, Oxford, 2008, p. 97.

⁸⁶ И. Младеновић, *op. cit.*, стр. 97.

⁸⁷ А. Свифт, *op. cit.*, стр. 79.

слободом као аутономијом, јер се наводи да се слобода постиже самоостварењем и то управо учешћем у политици. Природа човека, по којој се разликује од животиња, огледа се у његовој могућности да се удружује са другима и да онда таква удружења заједно одлучују. Овакав став изграђен је на поставци да је основни човеков циљ управо политичка активност, а истовремено ово учешће је и пут ка правој слободи. Овакво схватање је различито од либералног схватања по коме људи треба да воде живот који им одговара, јер се управо у томе састоји њихова слобода.⁸⁸

Постоји још један облик поклапања овог вида слободе са слободом као аутономијом, Наиме, ако сматрамо да је нужно да постоје закони који ограничавају слободу људи, онда се поставља питање како људи да организују своје животе, да законе поштују и поред тога буду слободи. Први одговор каже да закони треба да буду такви да омогућавају слободу, при чему је могуће да закони, у циљу увећавања слободе исту ограничавају. Ако је закон против убиства, ограничава слободу убице, али увећава слободу потенцијалне жртве. Ако је слобода коју прописује закон значајнија, онда се тиме оправдава ограничавање слободе појединаца који морају да поштују закон.⁸⁹ Слобода људи састоји се у поштовању закона који су ти људи донели и управо у томе се састоји одговор на питање како да човек живи слободно, ако је подређен законима. Људи ће бити слободни ако су сами изабрали да донесу такав закон.

Поред два наведена става републиканаца – слобода као учешће у политици и слобода као живљење по законима које људи доносе, постоји и треће становиште које потенцира слободу од мешања других. Учешћем у политици људи исту штите, па је учешће средство за остварење слободе. Управо се у овом делу и прави највећа разлика између републиканаца и либерала, а која се састоји у питању „да ли је, и у којој мери, активно, ангажовано, политички свесно грађанство неопходно ради заштите негативне слободе.“⁹⁰ Могуће је замислити и диктатора који се залаже за негативну слободу поданика, те својим законима штити њихову слободу. Народ, пошто нема учешће у доношењу тих закона, не сматра се слободним у смислу политичке партиципације, али је слободан од мешања других. Ипак, таква негативна слобода не може да буде сигурна ни

⁸⁸ *Ibid.*, стр. 80.

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ *Ibid.*, стр. 82.

трајна јер им добијена слобода зависи од воље дикатора који врло лако може да промени мишљење или да остане без власти.

С обзиром на речено, поставља се питање у каквом је систему негативна слобода најсигурнија. Одговор је „у *самоуправној републици у којој сви грађани активно учествују у политици*.“⁹¹ Грађани морају, осим што учествују у политици, да осећају грађанску дужност јер је то сигуран начин да се превентира мешање осталих. Да би очували своју слободу, грађани морају да схватају и своје обавезе због којих морају да чине ствари иако они то можда не би желели да чине (на пример да гласају). Уколико грађани сами на то не пристану, држава има средства да их на то принуди, као што је у Аустралији по закону обавезно гласање. Ово јесте ограничавање слободе јер грађани нису слободни да изаберу да не гласају, али се овакво ограничење оправдава заштитом сопствене негативне слободе грађана.

4. Слобода по Канту

У погледу целокупне Кантове филозофије, требало би рећи да се овде мисли на појам слободе у практичном смислу, пре свега етички. Уколико би се говорило о појму слободе у теоријском смислу, то би био израз нераздељивости самих Кантових теза.

Кант, као и његов следбеник Павићевић подржава врло снажну идеју према којој се мора десити све што ће се догодити, а све што се неће догодити не може се ни десити – одавде добијамо кључни фактор слободе, односно воље.⁹² Дакле, у оквиру ове идеје, Кант развија своју идеологију о слободи. Ова врста идеје није некомпатибилна са слободом. Чињеница је да све, укључујући и људска дела, одређује претходник, то јест, довољно утврђивање основе не искључује слободу, одређена врста одлучности је компатибилна са слободом. По мишљењу Сингера, врста одређивања је у складу са представљањем онога што је најбоље.⁹³

У Заснивању метафизике морала полази се, пре свега, од негативног објашњења слободе. Воља, уколико су жива бића умна, једна је врста каузалитета, а друга особина би била слобода, независна од туђих узорака који детерминишу каузалитет. Позитиван појам слободе произилази из негативног, он је потпунији и обухватнији. Појмови апсолутна

⁹¹*Ibid.*, 83.

⁹²В. Павићевић, *Основи етике*, Београд, 1974. стр.294.

⁹³П. Сингер, *Увод у етику*, Нови Сад, 2014, стр. 263.

добра воља и универзална законодавна воља, један су с другим нужно повезани, јер би у супротном слобода воље била нешто нестварно. Та спона је нешто треће, неко треће начело, у коме се могу наћи оба сазнања. Наиме, слобода се изједначава са аутономијом.⁹⁴

Аутономија је својство по којем воља сама себи прописује закон. Потребно је да се та иста слобода припише свим умним бићима, али није довољно да се доказује на основу неких лоших искустава, већ се узима у обзир делатност умних бића која су обдарена вољом. Слобода не може бити без закона. Не можемо је негирати, као ни сам закон. Морални закон је, *ratio cognoscendi* слободе, разлог по коме сазнајемо слободу, као што је слобода *ratio essendi*, разлог постојања моралног закона.⁹⁵

„Појмови аутономије и хетерономије односе се искључиво на вољу.“⁹⁶ Код аутономије воље, воља представља закон самом себи, подразумева слободу, а готово је идентична са моралним законом. Могу се заповедати само правни закони или уредбе, при чему се они односе на одређене забране, а у основи свега тога лежи слобода, јер је човек на кога се то односи способан да разуме и процени како се треба понашати у складу са одређеним прописом. Ово одговара и самом пореклу речи аутономија (од грчких речи *autos* и *nomos* што значи само-законодавство). Уколико сама воља не налази оправданост у свом моралу, већ излази из њега и тражи оправдање у нечему другом, онда из тога произилази хетерономија. (Хетерономија потиче од грчких речи *heteros* и *nomos*, што значи законодавство по некоме другом). Дакле, овде се не полази од самог субјекта као носиоца властитог закона, већ тај закон диктирају спољашњи утицаји који директно утичу на човека, односно на његово расуђивање.

Концепт аутономије, супротно хетерономији, био је експлицитно уведен у историју филозофије Имануела Канта, што можемо да закључимо из његовог дела "Заснивање метафизике морала", где је целокупни трећи одсек везан за објашњење аутономије у самој метафизици морала. За Канта принцип људске аутономије се налази у вољи, тј. у њеном "бити самом себи", што означава своју независност од било ког другог спољашњег мотива.

Аутономија воље изражава слободу као слободни субјект. Због тога тај слободни субјект може бити обавезан моралним законом само ако закон прихвата објективно повезивање, у супротном не важи. Не бисмо могли да делујемо уколико не би схватили

⁹⁴И. Кант, *Заснивање метафизике морала*, Београд, 1981. стр. 97.

⁹⁵И. Кант, *Критика практичног ума*, Београд, 1979, стр 8.

⁹⁶Е. Кушан, Аспекти и импликације Кантова појма слободе, *Хрчак*, вол. 32, бр. 1, стр. 81.

себе као агенсе и морална бића, а то је једино одрживо, под претпоставком да имамо слободну вољу.⁹⁷ Уколико сама воља не налази оправданост у својим максимама, већ излази из њих и тражи закон у нечему другоме, онда из тога произилази хетерономија. Значи, овде се не полази од самог субјекта као носиоца властитог закона.

Иако се појам моралности може свести на идеју слободе, исту не можемо одредити као нешто стварно, већ се мора претпоставити. Свако биће, уколико сматрамо да је оно умно и обдарено свешћу о своме каузалитету у погледу радњи, вођено идејом слободе, оно се само одлучује на било какву акцију.

Сам појам моралности једино се може објаснити кроз универзалност, јер се само тако долази до јасности и прецизности у погледу људског моралног деловања. Максиме моралног закона представљају границу унутар које ми имамо слободу да спроводимо наше радње и које морамо поштовати. Таква форма људске моралности (универзална) може послужити да се избегне релативизам у етици који, сам по себи, уништава сваки покушај заснивања исте а она се проналази, по Канту, у самом људском уму. Одбацују се оне максиме које се не могу окарактерисати као универзалне. Принципи моралности треба да служе већем броју људи.

Овде се јавља један зачарани круг, ми као свесне индивидуе смо потчињени моралним законима којих се морамо придржавати, али у оквиру тога аутономија воље нам даје за право да сами одлучимо да ли треба предузети било какве радње. Насупрот томе, помоћу представа које су нам дате без наше воље, ми предмет не спознајемо онако како би наш разум то дефинисао, већ онако како нас ти предмети афицирају, односно како утичу на нас, представе које су нам већ дате.⁹⁸

Долазимо до разлике између *чулног света* и *света разума*, где је чулни свет различит у зависности од посматрача, а свет разума је увек исти. Изнад разума је *ум*, који уноси одређени спонтанитет и чулни свет одваја од света разума али и поставља одређене границе.

Са идејом слободе нераздвојно је повезан појам *аутономије*, а са појмом аутономије нераздвојно је повезан општи принцип моралности који лежи у основи свих радњи *умних*

⁹⁷П. Сингер. *opt. cit.*, стр.257.

⁹⁸И. Кант, *Заснивање метафизике морала*, Београд, 1981, стр. 103

бића, исто онако као што је природни закон у основи свих појава.⁹⁹ Морални закон независан је од живљења и у домену је бесконачности.

Морални закон је независан од живљења, универзалан је и неограничен. Није условљен границама живота, јер резултат који нам даје морални закон универзализацијом сагледава све појединачно у опште. Павићевић и сам тврди да је Кантова етика формализована.¹⁰⁰

5. Слобода појединца у либерализму и културализму

Либерализам тежи еманципацији појединца као самосталног субјекта који, својом рационалношћу, одлучује о свом животу. Мултикултурализам, пак, у први план ставља разноликост друштва, због чега појединци морају да се прилагођавају постојећим различитостима, уз неопходност заштите њихових шрава. Колектив може да се развија кроз појединца који је разуман и самосвестан. Присталице мултикултурализма критикују либерале јер се залажу за једнострану напредак приватне сфере, а на штету јавне сфере. Либерализам државу посматра као политичку категорију, а појединца као апстрактног грађанина, при чему се културна разноликост уопште не узима у обзир.¹⁰¹ Присталице мултикултурализма, не сматрају да је културно етнички идентитет појединца без значаја, јер се многи појединци, приликом доношења политичких одлука, руководе и културним припадностима.¹⁰² Због тога држава и политичке институције не игноришу различитост, а мултикултуралисти смарају да је култура битан део остварења људи, због чега се залажу да се она призна у јавном животу.

Политичка слобода се, на првом месту, односи на остварење одређених права али и на ограничење државне моћи која може да утиче на та права. Појам политичке слободе, најчешће обухвата „слободу говора, право на слободу удруживања, слободу гласања на изборима, односно могућност да се човек избори за слободу за“¹⁰³. Међутим, под појмом

⁹⁹*Ibid.*, стр. 108.

¹⁰⁰В. Павићевић, *op. cit.*, стр.294

¹⁰¹В. Станковић Пејновић, Слобода, либерализам и мултикултурализам, *Филозофија и друштво*, вол. 22, бр. 2, 2011, стр. 192.

¹⁰² *Ibid.*,

¹⁰³*Ibid.*,

слободе, обухваћена је и слобода од препрека јер увек постоји потреба деловања против омаловажавања људи који имају другачије циљеве.

Иако постоје другачије полазне основе, ипак се може наћи спона везивања између либерализма и мултикултурализма, а та спона се налази у политичкој слободи коју има сваки појединац. Оваква слобода се односи на слободне изборе, слободно деловање и, генерално, слободу да човек бира како ће живети, о чему ћемо говорити у даљем делу текста.

По принципу либералне демократије, човек настаје као резултат његовог самоостварења. Грађанство, услед утицаја природног права, креирало је слободу избора појединца, као и могућност утицаја на власт и могућност ограничавања власти. Овакав став сродан је и присталицама либерализма, као и присталицама мултикултурализма, с тим што се либерализам више залаже за грађанство које ће бити универзално, а мултикултурализам подржава вишекултурално грађанство, јер је и сама заједница културно хетерогена. Мултикултуралисти грађанско друштво посматрају као друштво које тежи да достигне највећи степен сигурних права која се темеље на принципима једнакости.

Мултикултурализам захтева да сваки појединац једнако поседује слободу као и ресурсе који су битни за деловање у складу са човековим вредносним уверењима. Мултикултуралисти инсистирају да се јавно износе различитости и то треба да ураде пре свега појединци, а касније и групе људи. Индивидуализам се не супротставља развоју заједнице, јер он истиче потребу признања вредности сваког човека, односно његовог живота у заједници. Међутим, мултикултуралисти критикују либерализам, тј. њихову теорију по којој су појединци одвојени, неповезани са заједницом у којој живе. Појединац може да са самоствари, уколико је активан у неговању односа узајамности у друштвеној заједници.

По либерализму, појединац мора да има све слободе, како би његов живот био добар. Најпре, треба да има позитивну слободу која му омогућује да живи у складу са сопственим схватањима, као и другу слободу која ће тежити да оспоре она уверења која се не слажу са схватањима човека о добробити живота. Овакво схватање слободе, прихватају и мултикултуралисти који су присталице појединца који поседује самосвест, изражава своје тежње, с тим што је појединац део групе. Саопштавање својих ставова друштву, могуће је кроз политичку партиципацију.

Џон Стјуарт Мил је указао да слободу појединца у већој мери угрожава друштво у односу на државу, због чега је и он био присталица политичког представничког састава.¹⁰⁴ По неким мултикултуралистима, у савременом друштву нема услова нити једнаких могућности за све који теже развоју и потврђивању властитог идентитета. Појединци морају да имају могућност развојног потенцијала да би достигли самоостварење. Управо та могућност јесте основни аспект слободе човека, иако је фрагментарни јер се не односи на целокупну политичку слободу. Ако посматрамо политичку слободу искључиво као правну, онда се не може рећи да је демократија у стању да оствари потпуну слободу. Политичка слобода захтева суделовање у политичкој заједници јер људи имају слободу да се удружују у различите друштвене групе. Овакво схватање слободе блиско је повезано са схватањем мултикултуралиста по којима људи, удружени у групи, теже остварењу својих циљева и захтева.

Ако неког човека други људи спречавају у остварењу постављених циљева, онда је политичка слобода ограничена и непостојећа. У таквим условима, човек је онемогућен да јавно делује што је велики ударац за савремени политички поредак. Слобода не може да се одвија ван јавности, јер се она потврђује у јавним условима, када појединци изражавају своје захтеве и када се изражавају мишљења која су често супротстављена. Не само да слобода није могућа без јавности, већ је и јавност без слободе немогућа. Појединцу политичка слобода омогућава рационалне одабире. У оквиру политичке слободе, појединац има слободу избора, а ако је у групи мањинских чланова, онда њихова слобода се усмерава ка влади коју треба присилити да поштује интересе и идеје својих грађана. Дакле, мултикултуралне групе, политичку партиципацију сматрају битним сегментом остваривања политичке слободе појединца.¹⁰⁵ Индивидуална слобода је повезана са политичком партиципацијом, а у контексту различитости, може да се прикаже као средство за остварење захтева појединаца кроз политичко деловање. Политичка партиципација јесте начин да појединци искажу своје ставове друштвеној заједници, и на тај начин потврде индивидуалну слободу.

Мултикултуралисти предлажу онемогућавање државе да се меша у избор својих грађана, али и могућност да мултикултуралне групе искажу своје ставове у друштву.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Џ. С. Мил, *О слободи*, Београд: Филип Випњић, 1988, стр. 56.

¹⁰⁵ В. Станковић Пејновић, *op. cit.*, стр. 212.

¹⁰⁶ *Ibid.*

Ово је тзв. делиберативни модел политичке партиципације који се „надопуњује захтевом да нормативна легитимност демократских одлука зависи о томе јесу ли они на које се одлуке односе, укључени у процес доношења тих одлука, као и да ли могу да утичу на њихов крајњи исход“¹⁰⁷.

У сваком случају, немогуће је замислити слободу појединаца, као ни групе, без политичке активности, која је у данашње време пољуљана, јер се људи отуђују од власти. Људи су склони апатији која највише долази до изражаја када просто одбаце политички састав, што се дешава због компликованости овог састава, због веће бирократизације, концентрисаности друштвене моћи и искључивости политичких странака, а решавању ових проблема је потребно посветити се, ради остварења слободе сваког појединца.¹⁰⁸

6. Појам воље и политичке воље појединца

Када говоримо о вољи, мислимо пре свега на запитаност човека над својим понашањем, изборима и генерално животом. Људи су свесни себе, своје слободе, али се и даље сусрећу за изборима и поступцима који су често нерационали. Зашто се питамо због чега неко бира нешто лоше, ако има способност да одабере нешто друго. Процес одлучивања, па и деловања није једноставан, а често није ни рационалан, али воља га чини слободнијим. Ипак, у теорији постоје мишљења да је воља само илузија коју човек креира, а постоје и друге теорије које оспоравају појам воље, иако је неспорна њена употреба у политичкој пракси.

Као два основна приступа теорији воље, наводе се инкомпатибилизам и компатибилизам.¹⁰⁹ Инкомпатибилизам се даље дели на два главна правца, а то су лебертаријанизам и детерминизам.¹¹⁰

По детерминизму, човек живи по строго дефинисаним законима, које човек познаје или не познаје, али у сваком случају, у тако уређеном свету не постоји слобода воље. Човек може да осети само илузију да је могао да утиче на ток ствари, јер он у суштини нема избора, јер је на се принуђен због одређености судбине. У оваквом схватању, нема

¹⁰⁷ M. I. Young, *Inclusion and Democracy*, Oxford University Press, 2000, p. 5-6,

¹⁰⁸ В. Станковић Пејновић, *op. cit.*, стр. 213.

¹⁰⁹ З. Р. Пешић, Теоријска заснованост воље и политичке воље као политичке појаве, *THEORIA* 2, бр. 60, 2016, стр. 77

¹¹⁰ *Ibid.*

места случајности, свака последица има свој узрок, при чему један узрок увек креира исту последицу, а људи сматрају да је нешто случајно јер не познају тачан узрок. По детерминизму, чак и да све није детерминисан, наши поступци ће бити пука случајност, што значи да, и у том случају, немамо слободну вољу.¹¹¹

Либертаријанизам представља теорију по којој слободна воља постоји, односно људи имају слободу јер њихови поступци нису унапред одређени, па они могу да промене своје понашање. Људи се понашају у складу са својим одлукама и њиховом вољом. Међутим, детерминизам се може прихватити у односу на природу, али не важи за људе. Људи се могу одупрети разлозима који их наводе на одређено поступање, с тим што њихове одлуке свакако започињу одређену узрочност која ће креирати нешто ново. Слобода воље представља слободу избора јер живот често наводи човека на бројне раскрснице на којима мора да се определи за конкретан пут. Притом, човек се опредељује за неку опцију са одређеним разлогом, и увек је одговоран за свој избор. Човек у сваком случају има слободу избора, па чак и када објективно не постоје конкретне опције за бирање.¹¹²

Компатибилизам је посебна теорија из које је настао појам меког детерминизма који означава да је детерминизам у складу са слободном вољом и моралном одговорношћу. Чак и када је одређене разлозима, вољни поступак не престаје да буде вољни, наравно ако човека нико не присиљава да избор изврши. Због тога се каже да је погрешно стављати знак једнакости између принуде и детерминизма. Поступци су слободни када их узрокују човекови разлози, али ако су узроковани спољним околностима онда ће бити неслободнији. Међутим, разликовање између човекових и спољних фактора није лако. Дакле, компатибилизам, за постојање слободне воље, захтева да не постоје препреке, односно да човекова делатности је усмерена на оно што он хоће да уради при чему га у томе ништа не спречава.¹¹³

Либертаријанци имају здраворазумске аргументе на основу којих наводе да ако неко одбаци слободну вољу, неће бити у стању да препозна у ком правцу ће његово будуће понашање да иде, а негација слободне воље, нужно доводи и до негације моралне

¹¹¹ *Ibid.*,

¹¹² *Ibid.*,

¹¹³ *Ibid.*, стр. 78.

одговорности.¹¹⁴ Међутим, не мора да буде нужно тако, односно одсуство слободне воље не мора да доведе до негације моралне одговорности. Савремена наука, својим аргументима, поткрепљује и мишљење либертаријанаца, као и мишљење детерминиста, јер поред узрока физичких појава, свакако постоје и реалне случајности.

По либертаријанцима, људи морају да имају слободну вољу и избор да могу да поступи другачије да би било морално одговорни.¹¹⁵ Детерминисти живот поматрају као праву линију, која не пружа алтернативе у будућности, због чега нема ни моралне одговорности јер човек ни не може да одабере алтернативу. Међутим, Франкфурт је дао пример који оповргава наведено.¹¹⁶ Наиме, ако има принуде онда човек није слободан, а отуда нема ни одговорности. Слободна воља и одговорност не зависе од околности да ли је човек могао да поступа другачије, већ да ли је заиста хтео да поступа другачије или не. Човек може да буде неслободан приликом избора како ће поступати, али у својим одлукама може да остане слободан. Ако човек и погреша на свом путу, морална одговорност зависи од тога шта он чини, како, и са којом намером. Без обзира на подстицаје, воља је и даље човекова, због чега је он и морално одговоран.¹¹⁷

Са друге стране, либертаријанци, сматрају да алтернативне могућности нису једини услов постојања моралне одговорности, већ говоре о принципу крајње одговорности, по ком су поступци човека нешто његово, нешто што од његових одлука зависи, одакле проистиче и одговорност.¹¹⁸

Политичка воља има своја специфична обележја јер је човек, између осталог, и политичко биће, па постоје бројни начини манифестовања политичке воље. Ова слобода се посебно испољава кроз слободу избора, путем закона, институција, с тим што се суштину ове воље ипак треба тражити у циљевима, смислу и сврси.¹¹⁹

Човек има већу слободу избора у односу на моћ започињања новог, а сама слобода је очигледно ограничена и узрокована бројним појавама чије је деловање нужно. Због тога је веома комплексно доказати постојање воље, јер она постоји, као део свести што може да

¹¹⁴P. Inwagen., *An Essay on Free Will*, Oxford Univeristy Press, 1983, p. 19

¹¹⁵ З. Р. Пешић, *op. cit.*, стр. 79.

¹¹⁶ H.G. Frankfurt, *Alternate Possibilities and Moral Responsibility*, *The Journal of Philosophy*, Vol. 66, No. 23, 1969, p. 829

¹¹⁷ H. G. Frankfurt, *Freedom of the Will and the Concept of a Person*, *The Journal of Philosophy*, Vol. 68, No. 1 (Jan. 14, 1971), pp. 5-20,

¹¹⁸ З. Р. Пешић, *op. cit.*, стр. 79.

¹¹⁹З. Р. Пешић, *op. cit.*,стр. 82

буде довољан доказ, или може да постоји као претпостављена категорија, док докази свакако недостају.

Друго битно питање јесте одредити шта је суштина, односно есенција слободе, о чему постоје неслагања аутора. Воља се везује за слободан избор, односно вољу „треба тражити у деловању, слободи и слободи избора, као и у започињању нечег новог.“¹²⁰ Ове карактеристике су у суштини практичне, иако делују компликовано у теорији. Воља је неодвојива од појединца, односно од његове личности, као што се ни политичка воља не може одвојити од од постојања и учешћа човека у друштвеној и политичкој заједници. Постоји разлика између политичке о опште воље и то најпре по детемринантама у деловању, у начинима испољавања, у средствима која се користе и слично.

Воља се најчешће одређује као „*свесна намера којом се слободно и плански предузима активност којом се доноси и остварје одлука ради постизања циља, а политичка воља је политичка појава којом се изражава способност и свест политичких актера, да својом слободном вољом управљају својим понашањем и делују у складу са моралним и законским нормама у постизању политичких циљева.*“¹²¹ Воља је важна особина човека, и осликава способност његовог дуга. Осим тога, политичка воља појединца указује на политичке процесе у политичкој сфери. Иако је политичка воља дефинисана као воља која делује у складу са законом и моралом, могуће је и супротно деловање ове воље.

Основна особина, односно карактеристика која одређује вољу је деловање, активност без које би воља остала само проста жеља. Потребан је читав низ вољних радњи да би дошло до одређеног деловања. Тако, човек делује у складу са знањем, циљевима, могућностима, средствима, при чему је свестан радње коју бира, свестан је да има могућност избора, доноси одлуку и спроводи је у дело, након чега следи и његова одговорност за такво деловање. Воља се не своди на просту слободу избора, већ у себи увек садржи и могућност да се креира нешто ново. Воља је једина слободна, јер може да буде условљена како емоцијама тако и умом, али не мора ни једно ни друго, јер је човеково делање често и неразумљиво, произвољно и ирационално.

Политичка воља је такође веома комплексна и проучава се у релацији са другим појмовима. Она је неодвојива од грађанина, али и од друштвених група, од власти, свих

¹²⁰*Ibid.*

¹²¹З. Р. Пешић, *Институционализација политичке воље*, Ниш, 2013, стр. 344

процеса унутар власти и демократије, при чему питања одлуке и одговорности имају посебан значај.

Када човек делује према сопственој вољи, онда лако помислимо да је та воља и слободна. Вољни чин може да буде или не буде слободан, при чему имамо у виду да ли је човек могао да нешто чини по свом избору или не. Постојање принуде негира вољу, а постоји и ограничење воље када је слобода у одређеном степену присутна, у зависности од јачине принуде. Вољу треба посматрати најпре као слободну, и установити све оно што је ограничава и стоји испред ње као препрека, а политичку вољу најчешће ограничавају држава и друштво.

У данашњем свету запажа се опште морално и етичко посрнуће људи, у коме друштво негира индивидуалност на који начин се неслобода шири. Човек јури са простом егзистенцијом, сконцентрисан је на материјални интерес, а у стању је да томе подреди и своју слободу.

Проучавање воље, а то се односи и на политичку вољу, обухвата два кључна процеса – процес формирања воље и институционализацију у заједници. Што се тиче самог процеса, он је неодвојив од појединца и његових односа са другим људима које заснива како би остварио сопствене интересе, у складу са својим могућностима. Други битан процес је институционализација у заједници која се пре свега односи на политичку вољу, и тиче се положаја појединца у односу између државе и друштва, односно између појединаца, група, политичких партија и других институција. Појединац, да би опстао, мора поново да пронађе и учврсти етичке и моралне вредности, за шта му је неопходна воља.

7. Слобода воље

Либертаријанизам, у савременим схватањима, слободу воље посматра кроз тзв. инкомпатибилистичку позицију по којој се строго раздвајају појмови слободе и детерминизам.¹²² Уколико прихватимо детерминизам као тачан, онда сва деловања човека узрокована су природним законима и околностима из прошлости, и та деловања не зависе од људи јер на њих не могу ни да утичу. Међутим, ова теорија само говори о неспојивости

¹²² Д. Пећњак, *Слобода воље: католички наук и неузрочна веза*, Хрчак, вол. 24, бр. 3, 2016, стр. 473

одређених појмова, при чему и даље остаје нејасно који појам можемо да прихватимо као тачан.

Са друге стране, компатибилизам је посебна теорија која истиче супротан став по коме је могуће спојити слободу са детерминизмом.¹²³ Иако појединац не може да утиче на природне законе који у универзуму делују, нити може да их надзире, његова слобода се састоји у непостојању препрека да учини оно што жели. Ипак, оно што човек жели је често узроковано креираним стањима универзума и природним законима који владају. Унапред је детерминисано шта ће човек постићи, а питање је среће или случајности да ли ће он, повремено, постићи оно што заиста жели.

7.1. Детерминизам и либертаријанизам

Током богате историјске филозофске мисли, искристалисала су се два правца која представљају две крајности. Реч је о детерминизму и индетерминизму.¹²⁴ Према првом правцу – детерминизму, све што се дешава у природи и друштву условљено је одређеним законима, који су строго утврђени, на које се не може утицати, нити се они могу предвидети. Са друге стране, индетерминизам стоји на становишту да, поред природних законитости, има места и постојању случајности, па тиме и слободе. Тамо где је влада природна законитост, човекова слобода је ограничена. Међутим, у областима у којима преовладава случајност, човек може да, својим свесним изборима, утиче на ток догађаја. У сваком случају, човек мора да познаје природне законитости које владају. Знање је предуслов, али је потребно човеково активно деловање којим примењује стечена знања у циљу супротстављања законитостима. Човек учењем, усвајањем нових знања постаје слободнији.

Полазна основа инкомпатибилиста која одређује детерминизам као тачан и истинит, означава се као чврст детерминизам. Само се универзум развија, те не постоји слобода воље нити могућност слободног деловања. Међутим, постоје и инкомпатибилисти који не полазе од тога да је детерминизам истинит, због чега иситчу да људи на овом свету уживају слободу.¹²⁵ Управо они који бране другу поставку, зову се либертаријанци. По

¹²³ *Ibid.*,

¹²⁴ *Ibid.*,

¹²⁵ *Ibid.*, стр. 474.

њима, човек је слободан јер је, све док нешто не предузме, могао да одлучи да се понаша и на другачији начин, иако су у моменту доношења одлуке деловали уобичајени услови. Ако су услови такви да пружају једну могућност деловања, на тачно одређени начин, човек поново има слободан избор у смислу да ли ће пристати на ту делатност или ће се суздржати од деловања. Нема јединства ни према либертаријанцима јер се деле по одређеним критеријумима. Минимални либертаријанизам сматра да сваки појединац доживљава бар једну ситуацију коју смо навели, односно да је суочен са датим избором кога су околности креирале, а да он и даље има слободу да одлучи да дати избор не одабере. По умереном либертаријанизму, наведених ситуација је више. На пример, одређени аутори говоре о томе да поменута ситуација постоји у морално релевантним случајевима.¹²⁶ Постоји и тзв. широки либертаријанизам по коме наведена ситуација, постоји не у једном нити у малом броју случајева, већ је то свакодневна појава.

Дакле, ако човек има слободну вољу, она му омогућава да бира између више алтернатива, што значи да човек делује ван тачно одређених законитости, те се не може рећи да су човекове одлуке прост одраз деловања природне законитости. Човек као морално биће у стању је да сноси одговорност и прима залуге за своје слободне изборе.¹²⁷ Наведено значи да човек, с обзиром да је морално биће, може да поступа и на другачији начин од тренутног деловања што је у супротности са детерминистичким ставом по којем су појаве у свету строго одређене и једино могуће, па се ни људски поступци не могу одвијати на другачији начин.¹²⁸

7.2. Узроци и разлози слободног деловања појединца

Појединац је способан да уложи ментални напор како би, слободном вољом, бирао између одређених опција. Овај избор се врши тако што се обликује воља, креира се намера да се нешто уради, а овај процес није детерминистички, што значи да се не заснива на неком претодном узроку који је определио избор човека. Дакле, могуће је да, човек напором своје воље, донесе и другачију одлуку. Тај напор воље, представља посебан догађај који није детерминисан, али у сваком случају има своје оправдање. Напор воље не

¹²⁶ *Ibid.*,

¹²⁷ В. Павићевић, *Увод у Етику*, Београд, 1962, стр. 55.

¹²⁸ И. Безиновић, *Детерминизам и слободна воља, ЧЕМУ- Часопис студената филозофије*, бр.11, стр. 49.

изазива увек само један догађај, што је још један доказ да напор воље није детерминисан. Сам субјекат бира шта ће у крајњем случају учинити, што значи да се може догодити да субјект у истим ситуацијама поступа на другачији начин, што је одраз постојања слободе.

Човек који делује постоји у виду супстанце која свакако има своје узроке, али онај који делује ипак има утицај да утиче на свет око себе. Човек је слободан да одлучује да ли ће уопште да се определи за деловање и на тај начин покренути учинковито-узрочни низ догађаја. Бог је створио човека по себи, а сам Бог је такође неузроковани створитељ свега што постоји на свету. Он је могао, да уини и другачије, јер је само од њега, који је супстанца, зависило да ли ће нешто да учини, у чему се огледа слобода. Ипак, човек када бира да нешто уради, он то бира са разлогом, али тај разлог ипак није такав да би могао да избор учини детерминантним. Такав разлог свакако није могао да делује назад, нити да створи претходна ментална стања и да утиче на спољне догађаје који би, и пре деловања, определили избор и одлуку човека а нешто чини или не чини. Човек бира са разлогом, али постојање тог разлога не значи да он није могао да поступа и другачије.

Слобода воље може да се објасни без одређивања узрока, али, када постоји разлог деловања, онда је то деловање разумно, а када се нешто чини без неког разлога, онда га описујемо као неразумно деловање. Једна од менталних способности човека јесте и могућност да бира. Сваки човек, када доноси одлуку, у том тренутку је слободан, да одлучи на другачији начин, или да се определи на другачије чињење. Дакле, када човек доноси одлуку, увек је активирана једна способност која у том тренутку делује, без обзира на специфичности конкретног одлучивања.

Оправдано можемо поставити питање зар није довољно да се деловање човека објасни само разлозима који су га на деловање мотивисали. Међутим, деловање није аутоматски узроковано разлогом, јер субјект све до чињења, може да изабере нешто труго. На пример, уколико се неко двоуми између тога да остане кући и заврши неку битну обавезу, али се, у последњем тренутку предомисли и оде у шетњу да би се опустио, то значи да је поступио са разлогом – шетња ради одмора. Иако је разлог у смислу одмора, определио одлазак у шетњу, избор није тиме узрокован, као узрок се наводи то што је човек изабрао одмор и имао је разлога да то учини. У сваком случају, оба наведена деловања су слободна јер су неузрокована, а човек је и даље имао прилику да се

предомисли и да, уместо шетње, одабере да заврши своју обавезу. Дакле, унутрашњи човеков разлог, па ни неки спољни чинилац, нису детерминисали деловање човека.

Међутим, постоје аутори који сматрају да се разлози којима се води човекова воља, приликом одлучивања, морају бити узроци активности. Тако, Давидсон¹²⁹ сматра да се разлог изједначава са узроком јер се каже да је човек нешто учинио због тога, и управо то може да се тумачи једино као узрок.

Услед одређених спољних околности, људи креирају неке ставове и опредељују своје жеље у складу са којима поступају у датој ситуацији. Деловање у складу са наведеним процесом, узроковано је веровањима и жељама као узрочницима. Због тога можемо да кажемо да је деловање детерминисано тим узроцима. Осим тога, наводи се и занимљив пример, по коме људи често бирају неко морално исправно понашање, иако то можда у датом тренутку не желе вођени потребом да себи угоде.

Предност наведеног поимања слободне воље састоји се у томе што оно не тежи да објасни узрочност, што је доста олакшавајући с обзиром да је проблем узрочности велик филозофски проблем и не постоји општа дефиниција узрочности, те неузрочна теорија са успехом избегава овај проблем.

Са друге стране, ако нешто нема узрок, онда је настало случајно, што значи да човек нема надзор над нечим што се сасвим случајно деси. Оно што се човеку догоди, просто се деси, без обзира да ли он то жели или не. У сваком случају, постоје случајни догађаји на које човек не може да утиче и то свакако нису слободни догађаји. Међутим, битно је да људи имају могућност да бирају између две или више опција, при чему се увек налази разлог зашто је неко нешто учинио. Разлог негира случајност, и када постоји узрок. Да је човек и другачије поступао, и за то би имао разлог. За случајне догађаје, ми немамо објашњење, док код неузрокованог деловања знамо разлоге за такво деловање.

7.3. Слобода као аутономија и слобода интелектуалца

Позитивно одређење слободе уско је везано са појмом аутономије који у себи садржи два сопства – једно је више, рационално, а друго је ниже – ирационално, односно нагонско. Аутономија се односи на потребу да више сопство управља, одређује правила

¹²⁹D. Davidson, Actions, Reasons and Causes, *Journal of Philosophy* 60/23, 1963, p. 685-700

понашања нижем сопству које се води нагонима, па га је потребно стално усмеравати и ограничавати. Ипак, одређене позитивне слободе није могуће тако лако одредити. Најпре из разлога јер више сопство може да буде наметнуто од стране друштвене заједнице, као општи образац понашања који треба да усвоје сви припадници друштвене заједнице. Стога је потребно да темељ друштвеној организацији буде рационални појединац, а људи то често нису. Осим тога, владајућа елита може, користећи доминантан положај, да убеди оне којима преовладава ниже сопство, да је исправно да се подреде вишем сопству онако како је то одредила управо владајућа елита. Постоје и опасније опције – на пример да се примењују насилна средства чија се употреба оправдава остварењем истинског сопства сваког члана друштва.

Аутономија као појам означава могућност и способност човека да контролише себе, да управља својим поступцима. Човек може да има негативну слободу – да му се нико не меша у слободан избор, али да ипак изостане стварно одлучивање о себи. Слобода као аутономија разликује се од стварне слободе, а као пример наводи се слобода образованог човека.¹³⁰ Тако, држава може да уложи средства и омогући образовање особама које иначе не би добиле шансу да се образују. Образована особа ће бити слободнија од необразоване из више разлога. Образована особа, ће стећи бројна знања која нису доступна људима који се нису образовали. Држава, улажући у образовање појединаца, улаже у њихову већу слободу. Особа која стекне одређена нова знања која примењује, биће научена да размишља, да препознаје узрочно-последичне везе и да у већој мери управља својим животом. Зато се каже да образовање омогућава стварну слободу јер отвара нове могућности али учи појединца и о доношењу одлука у складу са адекватним могућностима. Познато је мишљење да знање ослобађа јер су често наше страсти и страхови, узроковани незнањем. Знање чини живот активнијим, увећава слободу и ослобађа нас непотребних предрасуда. Знање не доприноси само отварању нових могућности, већ омогућава већу слободу тиме што „нас поштеђује незадовољства које доживљавамо када тежимо немогућем.“¹³¹ Људи би, да су боље обавештени, били и слободнији јер онда би значи шта им све стоји на располагању да чине.¹³² Развој науке, иако је одраз већег знања, има и негативна дејства на слободу, јер може у значајнијој мери

¹³⁰*Ibid.*, стр. 75.

¹³¹И. Берлин, *Четири огледа о слободи*, Филип Вишњић, Београд, 1992, стр. 227.

¹³²Ф. Хајек, *Поредак слободе*, Нови сад, 1998, стр. 22.

да контролише живот човека. Технолошки развој све више ограничава спонтаност захваљујући којој је човек у прошлости највише успеха остваривао. Знање је везано за знање појединца, оно није нигде систематизовано и организовано, па је теже користити га. Наиме, реч је о расутом знању које је често контрадикторно због разлитичких уверења људи. Истиче се да „готово све политичке теорије и политичке власти полазе од претпоставке да су појединци већином необразовани и неуки, и на том механизму заснивају доминацију и контролу.“¹³³

Дакле, аутономија се достиже када више сопство преузме вођство над ирационалним, односно нижим сопством. Човек не може да буде аутономан, односно да има контролу над собом ако се води само емоцијама и ако тежи само простом остварењу жеља. Ако човек игнорише унутрашњи глас који га наводи да поступа исправно, онда се може десити да се човек осећа и мање слободно јер такав човек слободу не доживљава само као способност да се чини оно што се жели. Међутим, оваква идеја може да доведе до опасног мешања неког другог, као што је држава, која може себи да да за право да људе убеђује да нешто заправо не желе, или да то није добро за њих, при чему се извршилац може користити оправдавањем оваквог поступања у циљу остварења слободе. На то је мислио и Русо када је говорио о присиљавању да се буде слободан.¹³⁴

¹³³С. Орловић, Различита схватања слободе у савременој политичкој теорији, *Годишњак Факултета политичких наука*, Београд, 2007, стр. 115.

¹³⁴А. Свифт, *op. cit.*, стр. 77.

ЗАКЉУЧАК

Суштина другог дела рада, јесте испитивање прве постављене хипотезе да су „људи слуге закона да би могли да буду слободни“. Закон, као најузвишенија људска институција, стоји изнад човека, због чега човек мора да га поштује јер је то предуслов остваривања његове слободе. Међутим, да би закон био средство афирмације и остварења човекове слободе, мора да се одликује бројним квалитетима. Да би једна држава имала квалитетно законодавство, оно мора да буде што мањег обима, односно закони, да би дуже опстали, морају да буду малобројни.

Закон произилази из опште воље, а на народу није да закон креира, већ само да по њему суди и поступа, а општа воља је креација објективног разума ослобођена појединачних ограничења. Општа воља није дељива, састоји се само од добрих елемената, а настаје као одраз патриотских покретача човека. Народ, када доноси закон, поставља питање да ли је сагласан општој вољи и тиме једино треба да се води.

Само на квалитетан закон који је настао на темељу опште воље може да буде средство којим људи остварују своју слободу. Проблем је што су закони често креација владајуће класе, а не опште воље, и што су такви закони склони честим променама. Људи морају да буду слободни да законе стварају према општој вољи и по свом најбољем умећу. Закон није проста форма која се односи на одређене команде већ је много више од тога. Закони који су лоши, свакако не могу да допринесу остваривању слободе, па се у том случају тежи ка ослобађању од лоших закона.

Владавина права мора да се темељи на квалитетним законима као најважнијим актима власти. Закон би требало да буде уопштен да би имао неопходне карактеристике једнообразности и универзалности. Поред општости, закон треба да буде одређен по предмету регулисања, а да би био одређен потребно је да је јасан, разумљив и једноставан.

Добри закони су постојани, што значи да не би требало да их буде превише јер то доводи до њихове неусклађености. Битне особине добрих закона јесу њихова морална вредност и праведност. Добри закони су праведни, закони слободе који су једино део права, док неваљани закони чине неисправно право.

Дакле, што се тиче прве хипотезе, да су људи „слуге закона да би могли да буду слободни“, можемо да закључимо да, с обзиром на све о чему смо говорили у другом делу рада, ова хипотеза јесте потврђена уз испуњење одређених услова. Наиме, нису сви закони

сами по себи пут ка остварењу слободе, већ то могу да буду само закони који поседују наведене квалитете. У супротном, лоши закони не само да не доприносе остварењу слободе грађана, већ иду у прилог ограничавању те слободе, јер је негирају и спутавају.

Што се тиче слободе у правној теорији, на првом месту, осврнули смо се на одређење појма слободе у природноправној теорији, јер је слобода природно право човека. У правној теорији, слобода се сагледава кроз приватно и јавно право. Посебно је слобода избора значајна у приватном праву, у којем важе принципи аутономије воље и слободе уговарања.

Правни субјекти су, у приватном праву, у начелу слободни да уређују своје приватне односе, који се тичу њихових приватних интереса, уколико тиме не угрожавају интересе других, и не наносе штету другим правним субјектима. Слобода појединца штити се и у домену јавног права, посебно путем кривичноправног законодавства које штити најзначајније друштвене вредности које право штити.

Посебно је значајна правна заштита слободе која је регулисана бројним правним изворима, као што је Устав, као највиши правни акт, али и ратификовани међународни документи, као и унутрашње законодавство. Између правних извора постоји јасна хијерархија, па тако сви унутрашњи правни акти морају бити у сагласности са Уставом који прокламује и гарантује основна људска права и слободе. Устав пружа само оквир правне заштите слободе, а на законима је да подробније уреде бројна питања од значаја за наведену заштиту, како би се појединцима омогућило да и у пракси њихова призната права и слободе буду призната и поштована. Закони немају овлашћење да мењају Уставом загарантована права и слободе, али имају задатак да уреде начине остваривања тих права и слобода, како њихово признање не би остало мртво слово на папиру.

Друге две постављене хипотезе тичу се поимања слободе у политичкој теорији, међусобно су повезане и гласе: *Човек може слободно да бира између алтернатива које су ограничене и контролисане и човек је слободан да створи нове алтернативе, изван дозвољених и контролисаних*“.

Анализа постављених хипотеза захтевала је проучавање политичке слободе из различитих углова. У сваком случају, полазна основа јесте став да човек, у сваком случају, има слободу избора али између одређених алтернатива које, по природи ствари, морају да буду ограничене и контролисане. Управо у томе се састоји суштина поделе појма слободе

на позитивну и негативну, о чему смо посебно говорили, јер се негативна слобода односи на препреке које човеку стоје на путу остварења његових планова, а позитивна слобода се састоји у слободи да човек нешто слободно чини.

Дакле, у нашој поставци, негативна слобода се састоји у томе што су наше алтернативе ограничене и контролисане, а позитивна у томе што човек може слободно да бира и слободно да предузима одређене радње у циљу остварења својих тежњи. Међутим, како ови појмови нису општеприхваћени, то смо се ми сконцентрисали на појашњењу појма негативне и позитивне слободе, као и на критику негативне слободе и проучавање теорија које теже превазилажењу недостатка појма негативне слободе, а све у циљу бољег разумевања постављене хипотезе. Човекову слободну вољу и условима под којима се остварује бавила су се бројне гране филозофске мисли, попут детерминизма и либертаријанизма, мултикултурализма и либерализма, што смо све проучавали како бисмо одговорили на питање слободног остварења човекове политичке воље.

Дакле, можемо да закључимо да су, наведене две хипотезе, изложеним схватањима потврђене, односно да човек јесте слободан да бира између више алтернатива али да су оне ограничене и контролисане. Нереално је говорити о неограниченој слободи избора јер је избор ограничен бројним природним нужностима на које човек не може да утиче, а врло често је избор контролисан и радњама других људи који утичу на положај човека у савременом свету.

Међутим, на човеку није једино проста могућност избора између понуђених алтернатива, већ он има могућност да, сопственим деловањем, креира нове алтернативе и на тај начин прошири своје могућности избора. Видели смо у раду, да је овде реч о могућности човека да оствари слободу саморелизацијом која се постиже усвајањем знања.

Знање, које се стиче процесом образовања или као искуствено знање, веома је корисно за човека, јер утиче на рационално поимање његових могућности, човек учењем мења начин размишљања, постаје свеснији могућности избора и конкретних алтернатива које у датом тренутку има, због чега може да се боље определи и, у складу са тим, да делује. Дакле, сматрамо да је и друга хипотеза, која је у вези са првом, потврђена јер је човек у прилици да креира нове алтернативе, односно да проширује своје могућности, ако је спреман да улаже у стицање знања, у образовање и усавршава свој духовни живот који је сигуран пут ка већој слободи.

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Бошњак, Б. (1966). Филозофија и кришћанство. Напријед, Загреб.
2. Берлин, И. (1992). Четири огледа о слободи. Филип Вишњић. Београд.
3. Врањанац, Д. (2016). Општа теорија права – зачеци и домашаји. Правни записи. год. VII, бр. 1.
4. Димитријевић М. (1992). Увод у право. Савремена администрација. Београд.
5. Динић, Д. (1981). Прилог Марсковом схватању слободе, Зборник радова Правног факултета у Нишу, бр. 21.
6. Davidson, D. (1963). „Actions, Reasons and Causes, Journal of Philosophy 60/23.
7. Кант, И. (1981), Заснивање метафизике морала, БИГЗ, Београд.
8. Кант, И. (1979). Критика праткичног ума, БИГЗ, Београд
9. Кушан, Е. (2012). Аспекти и импликације Кантова појма слободе, Хрчак, вол. 32, бр. 1.
10. Лок, Џ. (2002). Две расправе о влади, Утопија, Београд.
11. Ласки, Х. (1985). Слобода у модерној држави. Радничка штампа. Београд.
12. Лековић, Д. (1964). О основним видовима дијалектике конституисања бескласног друштва; Маркс и савременост 2, други део, Нови Сад.
13. Матић, М. Подунавац, М. (1996). Политички систем – теорије и принципи. Београд.
14. Маркс, К. (1961). Економско-филозофски рукописи, Маркс-Енгелс: Рани радови, Напријед, Загреб.
15. Млакар, К. (2014) .Спиноза етика: Појам слободе као спознате нужности, дипломски рад, Свеучилиште у Загребу, Одсек за филозофију, Загреб.
16. Младеновић, И. (2015). Негативна слобода и одсуство доминације – о либералном и републиканском схватању појма слободе, Годишњак Факултета политичких наука, вол. 9. бр. 14.
17. Мијачић-Цветановић, М. (1982). О манама воље према Закону о облигационим односима, Зборник радова Правног факултета у Нишу, бр. 22.
18. Мил Џ.С. (1988). О слободи, Филип Вишњић, Београд.
19. Милојевић, Г. (2020). Однос приватног и јавног права, Право – теорија и пракса, вол. 37, бр. 1.

20. Николић, П. (1989). Декларација о правима човека и грађанина од 1789. као акт цивилизације, *Анали правног факултета у Београду*, бр. 6.
21. Орловић, С. (2007). Различита схватања слободе у савременој политичкој теорији, *Годишњак Факултета политичких наука*, Београд.
22. Павићевић, В. (1974). *Основи етике*, БИГЗ, Београд.
23. Павићевић, В. (1962). *Увод у Етику*, БИГЗ, Београд.
24. Пећњак, Д. (2016). Слобода воље: католички наук и неузрочна веза, *Хрчак*, вол. 24, бр. 3.
25. Перовић, С. (1980). *Облигационо право*, Привредна штампа, Београд.
26. Перовић, С. (1971). Границе слободе уговарања, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 5-6,
27. Пешић, З. Р. (2013). Институционализација политичке воље, *Despot book*, Ниш
28. Пешић, З. Р. (2016). Теоријска заснованост воље и политичке воље као политичке појаве, *THEORIA* 2.
29. Пихлер, С. (2002). Кривичноправна заштита слобода и права човека и грађанина, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1-3/2002
30. Плеханов, Г.В. (1947). К питању о улози личности у историји, *Култура*, Београд.
31. Радбрух, Г. (1980). *Законско неправо и надзаконско право*. Нолит, Београд,
32. Русо, Ж.Ж. (1993). *Друштвени уговор*, Филип Вишњић, Београд.
33. Станковић Пејновић, В. (2011). Слобода, либерализам и мултикултурализам, *Филозофија и друштво*, вол. 22, бр. 2.
34. Стојановић, Д. (1981). *Увод у Грађанско право*, Номос, Београд.
35. Сартори, Ђ. (2001). *Демократија – шта је то?*, ЦИД, Подгорица.
36. Сингер, П. (2014). *Увод у етику*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића Сремски Карловци, Нови Сад.
37. Skinner, Q. (2008). *Freedom as the Absence of the Arbitrary Power*, Cecile Laborde and John Maynor (eds.), *Republicanism and Political Theory*, Blackwell Publishing, Oxford
38. Спиноза, Б. (1983). *Етика*, Београдски издавачко – графички завод, Београд.
39. Спиноза, Б. (2006). *Теологијско-политичка расправа*. . „Загребачки примјерак“, Деметра, Загреб.

40. Свифт, А. (2008). Политичка филозофија, Клио, Београд.
41. Телебаковић, Б. (2008). Проблем слободе, Годишњак факултета политичких наука, Београд.
42. Хобс, Т. (1961). Левијатан или материја, облик и власт државе црквене и грађанске, Култура, Београд.
43. Хајек, Ф. (1998). Поредак слободе, Global book, Нови Сад.
44. Чавошки, К. (1994). Право као умеће слободе – оглед о владавини права, Издавачка задруга Политика и друштво, Београд.
45. Frankfurt, H. G. (1971). Freedom of the Will and the Concept of a Person, The Journal of Philosophy, Vol.68, No. 1
46. Frankfurt, H.G. (1969). .Alternate Possibilities and Moral Responsibility, The Journal of Philosophy, Vol. 66, No. 23.
47. Young, M. I. (2000). Inclusion and Democracy, Oxford University Press.
48. Inwagen, P. (1983). An Essay on Free Will, Oxford Univeristy Press.
49. Pettit, P. (2012). The Instability of freedom as Noninterference: The Case of Isiah Berlin, Ethics, vol. , No. 4.
50. Фридрих, Е. (1959). Анти-Диригм, Култура, Београд.
51. Шажковић, Р. (1983). Филозофија Баруха де Спинозе“. У: Спиноза, Баруд де. Етика, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
52. Шешић, Б. (1963). Нужност и слобода, Култура, Београд.

ПОПИС ОСТАЛЕ ИСТРАЖИВАЧКЕ ГРАЂЕ

1. Устав Републике Србије („Сл. гласник РС“, бр. 98/2006)
2. Кривични законик РС ("Сл. гласник РС", бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019)
3. Закон о ратификацији Међународног пакта о грађанским и политичким правима („Сл. лист СФРЈ“, бр. 1971-73)
4. Закон о ратификацији Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима („Сл. лист СФРЈ, бр. 7/71)
5. Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода („Сл. лист СЦГ – Међународни уговори“, бр. 9/2003, 5/2005 и 7/2005- испр. и „Сл. гласник РС- Међународни уговори“, бр. 12/2010 и 10/2015)

САЖЕТАК

Појам слободe је предмет изучавања правне и политичке теорије, а ове две области подобне су за сагледавање појма и значаја слободe као вредности која одувек егзистира у друштву. Слобода се одређивала на различите начине, у зависности од временског раздобља у коме се посматра поимање слободe. Слобода је природно право човека, а основне слободe грађана регулисане су Уставом, као највишим правним актом, док се законима Уставни оквир употпуњује бројним институтима од чије правилне примене зависи потпуно остварење слободe грађана. Да би, у једној држави, грађани остварили слободу на најбољи могући начин, потребно је постојање ваљаних закона, који су одраз опште воље, због чега је потребно доносити законе који имају потребна својства, јер чести недостаци данашњег законодавства негативно утичу на остварење гарантованих права и слободa грађана. У том смислу, битан део проучавања појма слободe у правној теорији, односи се на правну заштиту слободe, која се штити не само унутрашњим, већ и међународним правом. С тим у вези, поставља се питање да ли је остварење слободe условљено поштовањем закона које људи доносе, односно какви закони могу највише да допринесу потпунијем остварењу слободe. Слобода у политичкој теорији, дефинише се на различите начине. Тако, се говори о позитивној и негативној слободe, о слободи као одсуству доминације, о слободи у односу на аутономију воље. Битан аспект поимања појма слободe у политичкој теорији, односи се на разумевање појма воље, начина на који се воља код човека образује, усмерава и како утиче на човеково одлучивање и деловање. Слобода може да се односи на слободу појединца у смислу његовог вољног опредељења за одређено деловање које је ограничено одређеном слободом избора. Човек се, образовањем, опредељује за проширење сопствене слободe, тако што креира нове алтернативе које може да одабере, те се због тога говори и о слободи интелектуалца.

Циљ овог рада је управо проучавање слободe у правној и политичкој теорији, а ово проучавање обухвата одређење појма слободe, врсте слободe, критике одређених облика, остварење слободe у домену права и политике. Основни циљ рада јесте свеобухватно и темељно проучавање ове теме, што омогућава преиспитивање тачности постављених хипотеза. Циљ је сагледати однос између права и слободe, као и систем политичког уређења који највише погодује остварењу што веће слободe грађана. Ради остварења

постављеног циља, користе се бројне методе и то индуктивни и дедуктивни метод, аналитичка и синтетичка метода. Поред тога, коришћена је и декриптивна метода, као и метода апстракције, генерализације, конкретизације и специјализације. Осим набројаних посебних научних метода, коришћени су и метод садржаја, историјски, али и социолошки метод, као и упоредни и позитивноправни метод.

Кључне речи: слобода, правна теорија, политичка теорија, слобода воље, слобода појединца, слобода интелектуалца.

ABSTRACT:

“The notion of freedom in legal and political theory”

The notion of freedom is the subject of the study of legal and political theory, and these two areas are suitable for understanding the concept and meaning of freedom as a value that has always existed in society. Freedom was determined in different ways, depending on the time period in which the notion of freedom is observed. Freedom is a natural human right, and the basic freedoms of citizens are regulated by the Constitution, as the highest legal act, while the laws complete the Constitutional framework with numerous institutes on whose proper application the full realization of citizens freedom depends. In order for citizens to exercise their freedom in the best way in one country, it is necessary to have valid laws, which are a reflection of the general will. In that manner, it is necessary to pass laws that have the required properties because frequent imperfections negatively affect the realization of human legal rights and freedom. In that sense, an important part of the study of the concept of freedom in legal theory refers to the legal protection of freedom, which is protected not only by national but also by international law. In this regard, the question arises whether the exercise of freedom is conditioned by respect for the laws that people pass, or what laws can contribute the most to the fuller realization of freedom. Freedom in political theory is defined in different ways. Thus, we are talking about positive and negative freedom, about freedom as the absence of domination, about freedom in relation to the autonomy of the will. An important aspect of understanding the concept of freedom in political theory refers to the understanding of the concept of will, the way in which the will is formed, and how it affects on human decision-making and action. Freedom can refer to an individual's freedom in terms of his or her voluntary commitment to a particular action that is limited by particular freedom of choice. Through education, a person decides to expand his own freedom by creating new alternatives that he can choose, and that is why we are talking about the freedom of intellectuals.

The aim of this master thesis is precisely the study of freedom in legal and political theory, and this study includes the definition of the concept of freedom, the type of freedom, criticism of certain forms, the realization of freedom in the field of law and politics. The purpose is a comprehensive and thorough study of this thesis, which allows re-examining the accuracy of the hypotheses. The aim is to look at the relation between rights and freedoms, as well as the system of political organization that is most conducive to achieving greater freedom of citizens. For our purpose, we are used numerous methods, namely inductive and deductive methods, analytical and synthetic methods. Also, we used the descriptive method, as well as the method of abstraction, generalization, concretization, and specialization. In addition to the listed special scientific methods, the method of content, historical, but also sociological method, as well as the comparative and positive legal method was used.

Key words: freedom, legal theory, political theory, freedom of will, freedom of individual, freedom of intellectual.

БИОГРАФИЈА СТУДЕНТА

Анђела Митић је рођена 11.12.1993. године у Нишу. Основну школу „Ђеле кула“ завршила је као носилац дипломе „Вук Караџић“. Гимназију „Светозар Марковић“ у Нишу, природно-математички смер завршила је 2012. године, као један од најбољих ђака генерације. Учествовала је у многим ваннаставним активностима школе, једна од њих је и традиционални фестивал науке у организацији гимназије „Наук није баук“. Правни факултет у Нишу, уписује 2012. године. Дипломирала је на истом 2017. године са просечном оценом 8,88. Даље усавршавање из области правних наука наставља уписом мастер студија на Правном факултету у Нишу на правно-теоријском смеру. Као студент мастер студија написала је студијско-истраживачки рад на тему „Слобода воље и категорички имепаритв у Кантовој етици“ и досадашње испите положила са просечном оценом 10,00.

Након што је завршила основне студије и стекла звање дипломирани правник, свој рад у правној струци започела је као приправник јавног извршитеља, али је након 16 месеци рада поље интересовања преусмерила на област привреде, те је тренутно запослена у привредом друштву Фази Доо у Нишу на позицији координатор за правне послове и комплајанс. Од 2018. године је члан Ротаракт клуба Ниш Константин Велики, тренутно је на функцији потпредседника и долазећег председника за 2022/2023 годину. Одлично познавање енглеског језика, ниво Ц1, такође говори и шпански и немачки језик.